

Szabadka, V. évfolyam, 1999. MÁJUS-JÚNIUS * Ára 10 dinár

ISSN 1450-6831

BÁCSORSZÁG

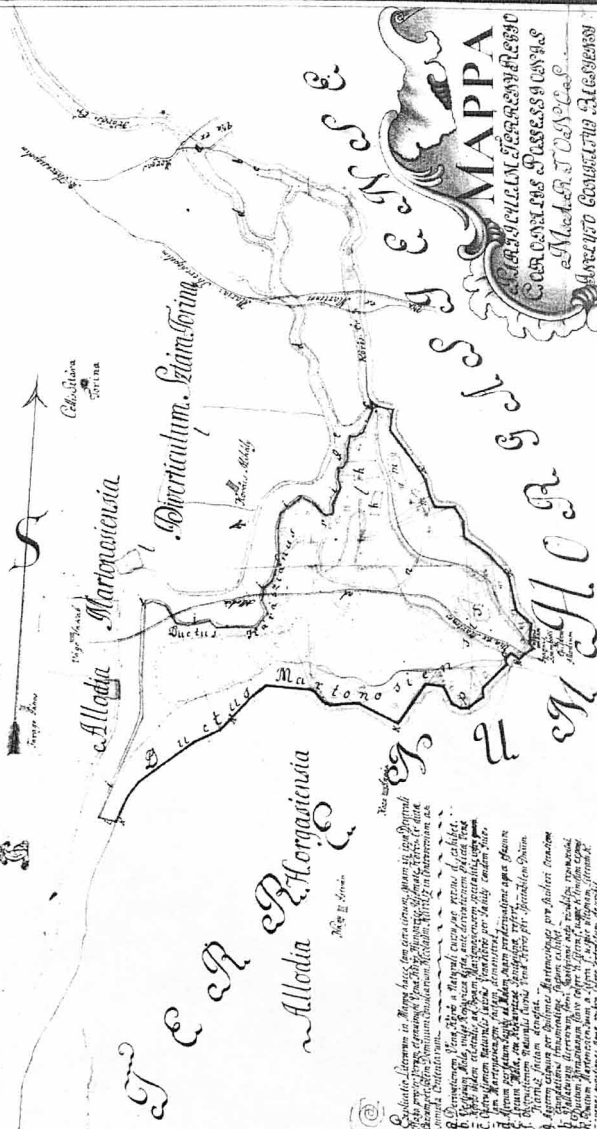
Vajdasági honismereti szemle

Millenium park Erzsébet királyné szobor.

Szabadka.

THE GREAT MOUNTAINS

[illegible]

Az olvasóhoz

Mintha látszanék az alagút vége. Ám minden jel szerint még igen messze az út odáig. Sok mindennel kell addig megküzdenünk, míg odáig eljutunk. Azért mégis sikerült egy újabb Bácsország számot a nagyérdemű elé juttatni. Ez mindannyiunkban jó érzést és némi meglepetést eredményez. Habár tudjuk: az ERŐ MOST NINCS VELÜNK. Így fogalmazta meg sok-sok évvel ezelőtt George Lucas a „Csillagok háborúja” c. bestsellerében, ami érdekes módon a világ egyes részein éppen napjainkban válik ismét elképesztő módon „időszerűvé”. Talán ez a „szellem” nemso-kára bennünket is elér. Az elmúlt három hónap újabb érzékeny veszteséget eredményezett a honismereti szemle szerzői körében. Sokan távozásra kényszerültek, másokat a teljes letargia kerítette hatalmába. Így a főszerkesztőnek és a kiadónak ebben a helyzetben keresnie a dolga. Ígyékszik megragadni minden lehetőséget, hogy a lap mint olyan fennmaradjon.

Sajnos fél év elteltével most már világosan látjuk, a havonkénti megjelenési szándék már csak álom marad. Nincs rá lehetőség, így

nem is erőltethetjük. Ismétetlen köszönettel tartozunk a Szabadkai Önkormányzatnak, amely a háborús állapotok közepette becsülettel hozzájárult lapunk megjelenéséhez. Úgy véljük, ez a gesztus már több annál amit a pillanatnyi társadalmi-politikai normák egyáltalán megkövetelnének. Ugyanakkor azt sem hallgathatjuk el, hogy a Forum Holding Lapterjesztő Osztálya a mai napig sem utalta át a lap árusításából befolyt összeg ránk-eső részét. A háborús állapotokkal próbálják igazolni tetemes tartozásukat. Persze ennek elbírálása nem a szerkesztőség dolga. Az viszont igen, hogy ebben a megnyomorított helyzetünkben immár ki tudja hányszorosan „lefejezve” azt kívánjuk, végre már ne a Darth Vaderek (a halálovagok) agyában, hanem bennünk összpontosuljon az ERŐ, amely ismét talpra tudunk állni. Hisszük és tudjuk, a délvidéki tömb – illetve szórvány magyar-ság – számára biztosítani kell az itt-maradást ösztönző, múltunk megismeréséért küzdő folyóiratunk megjelenését. Úgy véljük, ha valaha idő-szerű volt e téma, most igazán az (lesz).

RICZ Péter
fő- és felelős szerkesztő

Tartalom

WEISSENBECK József: Bácsföldvár település név alakjai	4.
KOVÁCH Géza: A Belső demográfiai és gazdasági fejlődése 1716-1848 URI Ferenc:	7.
Piros története MESZÁROS Zoltán: Padé és Takáts Raffael Egy polihisztor emlékére	10.
BONA Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc honvédseregének születése KUNKIN Zsuzsanna:	13.
Mit ír a Bácskai Ellenőr 1895-ben Kiss Ernő haláláról?	
HORVÁTH Edyárd, HUGYIK Rihárd, MARIAS Leonard, PASZTOR Zoltán: Az 1849-es tavaszi hadjárat délvidéki csatái	
Szenttamás elfoglalása HOVÁNY Lajos: Kapitány-rét a térképeken HORVÁTH József:	18.
Vajdaság hídjai egykoron MELLÉKLET: SZEDLÁR Rudolf: A Szabadkai Erzsébet-szobrok rejtélye	22.
NIEDERHAUSER Emili: Erzsébet királyné élete és halála 1837-1898	1.

A „magyarok királynéja”

Pontosan száz éve, 1898. szeptember 10-én, délután fél kettő után Genfben a kikötő felé igyekvő Erzsébet királynét egy vele szembeberohanó fiatalember fellökte, aztán továbbfutott. Erzsébet udvarhölgyével együtt még elérte a 13 óra 40-kor induló hajót, de az indulás után rosszul lett, vissza kellett vinni a szállodába, és jóformán percekben belül meghalt. A fiatalember nem csak fellökte – egy vésővel átszúrta a szívét. A támadót Luigi Lucheninak hívták, olasz szabadkőműves és anarchista volt, aki tanai értelmében meg akart gyilkolni valamilyen koronás főt.

A korszakban már gyakoriak voltak a merényletek, ha nem is annyira, mint ma-napság. Erzsébet már fiatalabb korában szembenézett a támadás lehetőségével, amikor úgy kellett férje oldalán a hintóban ulnie, hogy a merénylet fegyvere először őt érje. Akkor nem történt ilyesmi. Most, 61 évesen belehalt a királyné az értelmetlen merényletbe. A felháborodás Európa-szerte óriási volt, a gyász is. A magyarok körében különösen népszerű királynét ebben az országban talán jobban gya-szolták, mint az Osztrák-Magyar Monarchia egyéb országaiban. Volt rá okuk a magyaroknak?

Minden bizonnyal volt. A bajor hercegisasszony az 1860-as években nem jelentéktelen módon avatkozott be Magyarországnak sorsába, előrelendít-ve az országot. De nézzük sorra az eseményeket.

(folytatása a mellékletben)

Bácsföldvár település névalakjai

WEISSENBECK József

Bácsföldvár területén nagyon régi települési maradványokat találtak a régészek. Főleg a keleti határában végeztek archeológiai ásatásokat, de építkezések alkalmával is kerültek szíre szarmata és avar sírok. Hogy ezek az őslakosok minek nevezték településüket, arra örökös homály borul. Az viszont bizonyos, hogy e település a hunok és avarok után a szlávok is névvel látták el. A honfoglaló magyarok többnyire átvették a régi nevet, vagy újat adtak, mint Földvár esetében is.

A falu északi határában, a Becsére vezető út bal oldalán, az egykori földből készült várral átellenben kimagasló mesterséges halom áll, az ún. Csonthalom (Košanica, Calvarienberg). Ez a Csonthalom úgy emelkedik a szikes terület határán, mintha uralni akarná a vidéket. A szemben levő őshalmok lesímláltak, az eső évről évre csökkentte magasságukat, beleolvaszítja a bácskai termőföldre, mely itt, Földvárnál 22 ismert neolitikori lokációt rejteget mélyében. Igaz is, hiszen „az őskori vizek” visszahúzódása után itt nagyon régen meghonosodott az ember. Az ásatások bizonyítják, hogy már a kőkorszakban is lakott terület volt...

Itt, a római sánc végén, Bácska legrégebbi történelmi emlékenél alakult ki a település, az egykori földből készült vártól délre, a Cserna bara túloldalán, közvetlenül a mocsárfolyó tiszai torkolatánál.

A Tisza szabályozásával az őskori települések maradványainak nagy része eltűnt, tönkrement, a későbbi idők emlékei is semmivé lettek, és az itt épült vár maradványait elhordták a tiszai töltésekhez. A várat, ezt a „földművet” Marsigli is berajzolta térképére mint erődöt, az általa római limesnek nevezett

sánc északi végén, Veldvár néven.

Ma már csak a neve maradt meg, a földvár, s ebből a köznévből tulajdonnévvé vált helységnév: Földvár.

Földvár néven három helységet is neveztek a középkori Bácskában: egyet a Dunánál, Apatin környékén, egyet Kanizsánál, s egyet a Tisza nagy kanyaránál Óbecse alatt. Pontosítani csak az okiratok által említett környékbeli települések megnevezésével tudunk. A mi esetünkben északról Botra (Botuapuzta), nyugatról Szent András és Béla, illetve Kutas és Csikéria pusztá, délről Csurog és Balátfölde. A török uralom alatt Botra fele Becséhez, fele Földvárhoz tartozott.

A földből épült várat tehát őkink már itt találták, és ahogy Iványi írja: „a honfoglalás előtti korban itt lakott szláv eredetű népnek köszönheti létét”, s tegyük hozzá: megőrzését.

Bácskában sok ilyen körülárokott erődítmény és halom volt. Itt-ott még ma is láthatóak a maradványaik, mint pl. Földvárnál is. Dudás Gyula is ír róla az Archeológiai Értesítőben 1903-ban: „A Tisza mellett, Óbecse alatt volt egy ilyen földvárról elnevezett helység, a ma is fennálló Tiszaföldvár.” Természetes, hogy a várak, erődítmények mellett (terra castrum) falvak is húzódtak (possessio, vila).

A települést az okiratokban először 1316-ban említik, amit Györfy György kutatásainak eredményeként tudunk. Földvár néven 1316-ban jegyezték fel. Baládfölde (Baladfeldew) határosa keletről, ami ott lehetett a mai „Óti tanya” mögött a csurogi határ mentén, amelyről Györfy azt állítja, hogy „1316 előtt Károly király Somvai Miklós fiának, Marcel ispánnak adta; 1316-ban beiktatták e birtok felébe, melynek

másik felét Retez fia Dénes és Ipolya fia János birtokolja. Az osztó határ: Cap. Titul. 1316/316/418... a pt.Or. de Földvár...ve.pt.Occ. ad 1 fossatum... A birtokon egy halastó van (pisc. Berled), melyre Dénes igényt tartott. E halastóban halfogó rekeszték (vejsze) van, amilyent a nádasban szokás készíteni a rekeszték helyén (in eadem pisc. dicitur esse clausura piscium, que paratur in arundinibus in loco ipsius clausure)”. Az említett Retez eskütárs volt már 1308-ban. Nyitott kérdés maradt azonban az, hogy melyik Földvárhoz tartozott az 1308-ban említett nemes Földvári nevezetű személy – a dunaihoz, vagy a tiszaihoz.

A török hódítások alatt szinte minden elpusztult Bácska területén: építmények, népek egyaránt. Az embereket, akik nem menekültek el időben, felkoncolták vagy rabigába hajtották, a falvakat pedig felperzselték. Csak később, a karlócai békekötés után kezd átszívárogni a szerb lakosság erre a mocsaras, lápos, ingoványos vidékre. A vár maradványai s annak közneve megmaradtak. Gyetvai szerint „a helység elnevezésére az egész török idők, de a határőrőség és a korona kerület alatt is, mindig a középkorból áthagyományozott Földvár megjelölését használták törökök és szerbek egyaránt, ha néha eltorzított alakban is írták...” Az eltorzítás némileg érthető is, hiszen a szerb nyelvben nincs ő és ű hang.

Az 1522-ik dézsmalajstromban Fedwart és a közelében levő Zenthandrast is felsorolják. Ekkor említik a Hedvar néven is, az 1538-ban készült legregibb Lázár-féle térkép 1553-as kiadványa is feltünteti Földvart. A török defterek a szegedi nahíabla sorolják Földvart 1580-ban és 1582-ben.

A középkori térképek egyikén a németalföldi térképész, Gerhardus Mercator, 1588-ban Feudwar néven jelöli. John Speede angol történész és térképész 1626-ban készült térképén Feudwar néven szerepel, az angol Blaeu-cég pedig Feuldwarnak jelöli 1647 körül. 1681-ben Feuldvar néven szerepel, Krakovitz 1685-ös térképén a Tisza mellett Fwlnar helységet jelöl.

A már említett Luigi F. Marsigli,

bolognai származású gróf, vidékünk kiváló ismerője, először 1682-ben lépett Magyarország területére. Hadimérnök és dandártábornok volt az osztrák seregben. A bejárt vidékről korának legpontosabb rajzát készítette. A térképészek közül ő látta utoljára és rajzolta le a karlócai békeszerződés értelmében lerombolt várakat. A földvárít is. Felmérte a római sáncokat, amelyeknek egyike Földvárnál végződött. 1694-ben térképezi fel a Tisza mentét és jelöli be a települést Veldvár néven.

Az 1699-ben készült határterkép a Tiszához közel jelölt Csurog fölötti „antiquus reductus Gradistye” a földvári sánc, de Iványi szerint még nem falu. Gyetvai viszont úgy véli, hogy ez sem biztos, ugyanis lehet ez római eredetű sánc, csatorna, vízlevezető árok is. Ez utóbbit a maig használatos fők földrajzi név is igazolhatja.

Az 1709-ben kiadott Johann Cristoph Müller-féle térképen a mai Földvár helyét, ahol a Cserna bara eléri a tiszai nagykanyar északi részét, Iradissa néven jelöli.

Bácsföldvár neve 1720-ban Dušan Popović szerint Feldvarac. Mali Feldvarként is emlegetik, így élt a szerb nép ajkán, természetesen nem hivatalos névként. A falu ekkor említett határrészei: Bara, Vagan, Bela, Budzsak, Stari vinograd, Gornji rit, Kicsapó, Klissza, Kostanica, Csikéria. A Feldvarac elnevezés tehát először 1720-ban jelenik meg.

Egy 1721. márciusi keltezésű latin nyelvű okirat szerint a Duna-Tisza közének minden része Bács vármegyéhez tartozott, Zentát, Osztróvát, Petrovoszellőt, Moholt és Földvart kivéve, amely helységek Bodrogh megyéhez tartoztak. Ez az okirat elegendő magyarázat-e arra, hogy 1720 körül Földvár hivatalos neve miért van Bodroghföldvárként feltüntetve, ahogyan azt a közelmúltban egy évszám nélküli retroprint, fakszimile térképen láttam?

A helységet Földvár néven említi az az okirat is, amely a Stoika Runity által kormányzott Fossatum Földvár (Földvári sánc) tulajdonáról, s a hozzá tartozó területekről: Szent Andrásról, Béláról s a Botra

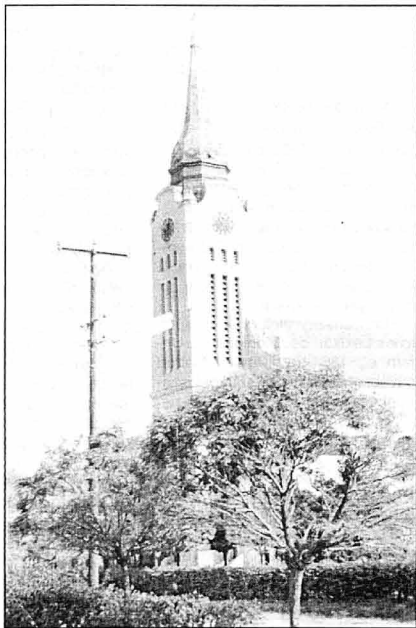
déli feléről rendelkezik 1728-ban.

A község legrégibb, 1751-től használt hivatalos pecsétjén ez a latin szöveg áll: „Sigill. R. Cor. Possessionis Földvár, 1 7 5 1 . .” (Magyarul: „Földvár, királyi koronai pecsétje, 1751.”) A beadványt a Kalocsai Érseki levéltár őrizi.

A már említett Iradissa helységnéven kívül „Kruspér Pál bácsi kamarai adminisztrátornak egy Földvár seu Sátoristye községben 1770. szeptember 20-án keltezett jelentése az Udvari Kamarához” árukkodik arról, hogy ezt a helységet más néven is emlegették. Azonban ez az elnevezés csak ebben az egy levéltári iratban található.

Gyetvai Péter kutatásai során több névalakkal is találkozott: Feldvár, Fewlav, Fewluar, Feudvar, Veldvar. Egyes térképeken Felvar (1763.), Földvár (1783.) és Foldvar formában is feltüntetik a XVIII. század folyamán.

A XIX. század elején, 1804-ben Korabinszky J. Mátyás „Atlas Regni Hungariae Portatilis...” c. „földi karttyján” még „sima” Földvárként jelölték a falut, de már egy kilenc évvel későbbi okmányon megkülönböztető nevet is kapott: „Tisza-Földváron kelt 1813-ban.” 1814. január 6-án német nyelvű kérvényt adott be a község Budára a Helytartótanácsnak, ugyancsak Tisza-Földvár néven.

A bácsföldvári katolikus templom
(fénykép 1964-ből, Horváth József gyűjteményéből)

A XIX. századi névváltozásokat a róm. kat. egyházközségben vezetett latin nyelvű anyakönyvekben is nyomon lehet követni: 1826-1879-ig Tisza-Földvár; 1880-1887-ig Bács-Földvár; 1888-ban Bács-Tisza-Földvár; 1889-1893-ig Tisza Földvár; 1894-től Bácsföldvár. Az anyakönyvekben a Bács-Tisza-Földvár helynévvel többször is találkozunk 1871 és 1888 között.

A megkülönböztető Tisza-illetve Bács-szavak ellenére a térképek egy bizonyos ideig továbbra is csak Földvár néven jelölik a helységet. 1853-ban a General karte der Vojvodschaft Serbien und des Temescher Banates... im Auftrage des Grafen Coronini – Cronberg... gezeichnet von Emanuel von Friedberg... im Jahre 1853., valamint az 1854-ben készült Handbuch der

Wojoschaft Serbien und des Temeser Banates sammt der Militär Gränze für das Jahr 1854.—Temesvár... csak sima Földvár néven jelöli a helységet.

Milica Marković szerint 1859-ben Feldvarac a neve, amit azzal bizonyít, hogy 1932-ben Jojčić Vasa: „Jedan opis Turije iz 1859.” című munkájában így jelentkezik. Szerintem akkoriban Földvár hivatalos neve csakis Tisza-Földvár lehetett, ami vonatkozik az általa említett 1897. és 1908. évi adatokra is. A Feldvarac csak a mindennapi szerb nyelv-használatban élt.

Hornyánszky Victor: Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn c., 1864-ben Pesten kiadott művében is Tisza-Földvárként szerepel a helység.

A Bács Földvár elnevezést a Magyar Korona Országainak Helységnevtára említi először 1873-ban, majd Tomas Fidir: „Bács-Bodrog vármegye földrajzi, történelmi, és statisztikai népszerű leírása” című könyvében találhatjuk, amely 1878-ban jelenik meg Szegeden. Gyetvai szerint 1884-ben Bács-Földvár. Egy 1881-es térképen írták még Bácsföldvárnak is. Mi több, Iványi is említi ezt a névformát helynévtárában.

Az 1898. évi IV. törvénycikk első paragrafusa szerint „minden községnek csak egy hivatalos neve lehet.” Majd a következő paragrafusban folytatja: „Többféle elnevezéssel bíró községek hivatalos nevének kijelölése, azonos elnevezésű községeknek előnévvel vagy új névvel ellátása...a hivatalos községnevek helyesírásának megállapítása a m. kir. belügyminiszter hatáskörébe tartozik.”. A fenti törvénycikk rendelkezései alapján oldották meg a helységek elnevezését a századfordulón Bácskában, de ennek ellenére 1904 körül valami oknál fogva Tisza-földvárként is emlegetik a falut. Végül egy 1904-ben készült hivatalos bélyegző véglegesíti a község nevét. A bélyegző közepén címer: pajzs koronával, a pajzsban egy katonai kivont karddal, baljával szántóvasra támaszkodik. Ez tehát Bácsföldvár

címere is. Körben a szöveg: „Bács-Bodrog Vármegye Bácsföldvár község 1904.” Ez lett tehát a Tisza menti helység végleges magyar elnevezése.

A K. u. K. Militärgeographisches Institut 1913. VII. 24-én kiadott katonai térképsorozatának törökbecsei szekcióján is Bácsföldvár névalak szerepel az alábbi földrajzi nevekkel: Boronyi bara, Sirina bara, Felső rét, Csont halom, Kostanica, Bácsföldvári szállások, Budzsák, Nagy járás, Illidzsia bara, Plávság, Belső dűlő és a csatorna három megnevezésével is: Franzes Canal, Ferenc csatorna, Crna bara.

Az első világháború befejeztével, amikor Bácska legnagyobb részét a trianoni határozat értelmében az SZHSz Királysághoz csatolták, ismét névváltozás következett. A postabélyegzőn 1920. június 20-án még Bácsföldvár név szerepel. Ám 1921. december 20-án a szerb nyelvben addig használatos Bačfeldvarac helyett a rövidebb változatát (Feldvarac) láthatjuk a posta-bélyegzőn, cirilbetűs és latinbetűs felirattal.

A községi képviselő-testület gyűlésén 1919. december 14-én már felvetődött a gondolat, hogy a falu eddigi nevét fordítsák le szerb nyelvre. A 198/1919. számú napirendi pont alatt meg is született a döntés: „Jednoglasno rešeno, da se Feldvarac nazove Bačko Gradište. (Egyhangúlag elhatározottat, hogy Feldvaracot új néven Bačko Gradište-nek nevezik.)” A falu új nevét egyes állítások szerint Joszif Laković tanító javasolta, mások szerint Živko Vojnović. A jegyzőkönyvben ennek nincs nyoma. A határozatot azonban csak 1922. április 28-án hagyja jóvá a belügyminisztérium 6800/922. számú rendeletével, de csak ez év július elsejétől találkozunk ezzel a névalakkal a hivatalos dokumentumokban.

Ez idő tájt, egy 1925-ben kiadott hivatalos kiadványban találkozunk még egy elnevezési formával: Gradište Bačko.

A magyar rendszerváltást követően 1941. áprilistól 1944. október

22-ig a helység hivatalos neve ismét Bácsföldvár nagyközség.

Az 1944 őszén bekövetkezett fordulat után a község az 1922-ben jóváhagyott nevet, a Bačko Gradište-t használja hivatalosan. Ez lett a falu végleges szerb neve.

Befejezőül ide kívánczok egy idézet Ágoston Mihálytól: „A helységnevek változása, bővülése, kicserélődése és többnyelvűsége ugyanúgy világjelenség, mint egyes névformák megőrzése évszázadokon, sőt évezredekken át”. A mi esetünkben a fenti írás alapján még csak az első évezred történéseit leshetjük meg közvetlenül az ezredforduló előtt.

Források:

1. Györfy György: Az Árpád-kori Magyarországról történelmi földrajza, Akadémia Kiadó, Budapest 1963.
2. Borovszky Samu (szerk.): Bács-Bodrog vármegye, Budapest (1909)
3. Penaván Olga-Matijevics Lajos: Becse és környéke földrajzi neveinek adattára, Ujvidék, 1983.
4. Marković Milica: Geografiski-istorijski imenik naselja Vojvodine za period od 1853 godine do danas, Novi Sad, 1966.
5. Doric Borislav: Topografski razvoj Bačkog Gradišta – Zbornik Matice Srpske, s. prirodni nauka, sv. 10., Novi Sad, 1959.
6. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára, Akadémia Kiadó, Budapest, 1980.
7. Kiss Lajos: Bácsföldvár község előljárásiának jegyzőkönyvei
8. Kiss Lajos: Magyar Történytár 1898. évi törvénycikkek, Budapest, 1899.
9. Kiss Lajos: Matricula Defunctorum Parochialis Ecclesiae, Sity: Bácsföldvár, Film No. 3880 HJ OL Budapest
10. Iványi István: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I-IV, Szabadka, 1907-1909.
11. Gyetvai Péter: A Tiszai Koronakerület telepítéstörténete I. Kalocsa, 1992.
12. Pesty Frigyes: Helynévtár-Bács-Bodrog vármegye, Budapest, 1865.
13. Pesty Frigyes: Bácsföldvár (Bačko Gradište) Adalékok a monográfiához, Bf. Helyi Közösség, 1986.
14. Weissenbeck József: Adalékok Bácsföldvár monográfiájához, Kézirat, 1965-1985.
15. Ágoston Mihály: Orbáscsalatjától Titoverbász, Magyar Szó, 1983. IV. 17. szám.
16. Havány Lajos: A Korabinszky-féle...atlasz, Bácsország, IV. évfolyam, 1998/4. – 39. old.
17. Havány Lajos: Bácska felszínveizi Magyarországról 1709-ben kiadott térképen, Bácsország, IV. évfolyam, 1998/2., 2. oldal.

A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése 1716-1848*

KOVÁCH Géza

A Bánát vagy más szóval a Bánság valójában újabb keletű történelmi fogalom. E vidék alatt ma a Duna, Tisza, Maros és a Déli Kárpátok nyugati helytömbjei közötti részt értjük.

A magyarság e terület alföldi részeit már a X-XI. században megszállta, majd a magyar állam-szervezet megerősödésével párhuzamosan e tájon is kialakult a várispánságok, illetve vármegyék szervezete. E kora középkori megyék természetesen csak részben azonosíthatók a modern Magyarország vármegye-rendszerével.

Pesty Frigyes Magyarország déli részén mint korai várispánságokat említi Bodrog, Valkó, Keve, Horom és Somlyó megyéket. A bodrogi várispánság 1098 óta ismert, első főispánját Lambertet, 1135-ben említik először az okiratok. A megye nagyobb része a Bácskában terült el, de keleti része átnyúlt a Tiszától keletre is.¹ Győrffy György a megyét inkább a Duna-Tisza-köz déli részére helyezi.²

Keve vármegye a későbbi Krassó, Temes és Torontál megyék déli részét ölelte fel. Pesty szerint 1238-ban említik először mint várispánságot.³ Győrffy szerint határa délen a Duna volt és északon felnyúlt a Becse-Udvarnokig, István-kori eredetűnek tekint.⁴ Csánki Dezso szerint viszont a vármegye csak a XIII. század elején tűnik fel.⁵

Horom vármegyét Pesty Pancsova, Orsova de Újpalánka felé

keresi, tehát Torontál déli része is hozzá tartozott, de minden valószínűség szerint mélyen lenyúlt a Dunától délre is.⁶

Pesty még említést tesz Somlyó megyéről is, Mezősomlyó székhellyel (ma Nagysemlak). E-lőször 1275-ben tűnik fel, de a XIV. század folyamán beleolvadt Krassó vármegyébe.⁷

A mai Bánság északi része a középkor folyamán úgyszintén más megyékhez tartozott.

A Maros mindkét oldalán elterülő Arad vármegye az István király idejében alakult első várispánságok közé tartozott. Azok közé sorolja Győrffy György is. Egy 1080-1090 közötti adománylevél szerint László király és Lambert herceg a titeli prépostság részére adományozza a Maros melletti Arad megyében fekvő Gyarru (ma Győrök), Zábrány (ma Temeshidegkút), továbbá Ivánháza és Vadkert falvakat. Ezt a részletet idézi egy 1347-es, I. Lajos-féle újabb adománylevél.⁸ Kétségtelen, hogy a titeli prépostságnak a későbbi századok során is voltak Arad megye déli részén birtokai, de az aradi várispánság XI. századi létét igazolják az aradi múzeum régészeinek újabb keletű ásatásai is, kik az aradi prépostság bazilikájának romjai körül megtalálták az egykori castrum sáncait s a temetőt is, benne kora Árpád-kori pénzekkel.

A középkori Arad megye mélyen lenyúlt a mai Bánság területére, délkeleten pedig magába

foglalta a szádi várat, közepén Vingtát s természetesen Lippát, délnyugatra pedig Félegyházát és Szentpétert.⁹

Hasonlóképpen korai, még István király idejében alakult meg a Csanád vármegye is, valószínűleg az Ajtony leverése után létrejött csanádi püspökséggel párhuzamosan. A megye magába foglalta a mai Torontál megye északi részét, egészen a Tiszáig. Borovszky Samu szerint legdélibb falvak Akács, Bessenyő, Varjas és Nagykomlós voltak.¹⁰

Temes megye Borovszky szerint valószínűleg István-kori várispánság. Bár első ispánját, Sebő comest, csak 1212-ben említik először az oklevelek,¹¹ a vár (castrum) korábbi. Említés történik róla, mint „castrum Demesiensis” III. Béla könyv alakú adományleveleiben, melyet 1177-ben adott ki az aradi káptalan számára, s melyet 25 évvel később Imre király újra kiadott. Mindkét oklevél eredetije az idők folyamán elveszett, de jelentős részleteit később beiktatták újabb és újabb oklevelekbe, alaposan összekeverve a III. Béla- és Imre-féle okleveleket. Mindez később rengeteg félremagyarázásra adott alkalmat, mind a magyar, mind a román történeti irodalomban.¹² Végül 1962-ben a sok részletből Borsai Iván rekonstruálta az eredeti 1177-es szöveget. E szövegből pedig világosan kitűnik a temesi várispánság léte.¹³

Korán alakult meg Krassó vármegye is. Győrffy szerint már István király idejében.¹⁴ Pesty Frigyes 1230-ban jelöli meg az első írásos említést, de a már említett III. Béla-féle 1177-es adományleveleiben az aradi káptalan birtokainak határjárása révén Krassó váráról is említést tesz.¹⁵

Torontál vármegye más későbbi létesítmény, oklevélben 1326-ban jelenik meg először.¹⁶

Ugyancsak későn alakult vármegyévé a Szörénység is, melynek történetét szintén Pesty Frigyes dolgozta fel megfelelő alaposággal.¹⁷

A helynevek tanúsága szerint a Szörénységet kivéve az Árpád-korban a lakosság többsége magyar. De már a XIV. század má-

sodik felében nagy tömegekben húzódik fel a szerbség és a románység a vég nélküli törökellenes harcok során, e vidék lakossága nemzetiségileg teljesen kicserélődik.

1552-ben elesik Temesvár a Délvidék legjelentősebb vára, vele párhuzamosan Lippa és Arad, s az új hódító megszervezi a Temesvári vilajetet, két szandzsákkal, a temesvárival és moldo-

vaival s természetesen a hozzájuk tartozó náhiékkal. Később ehhez fog kapcsolódni a lippai szandzsátság is, következésképpen a temesvári török közigazgatás magába foglalja Arad megye Marostól északra fekvő falvait is.¹⁸

A török hódoltság határai azonban a bánsági részekben nem voltak állandóak. Egy ideig Lippa, Lugos, Karánsebes az Erdélyi fejedelemséghez tartoztak, s csak

1658-ban kerültek véglegesen török uralom alá.

Az 1683-ban Bécs ostroma után meginduló felszabadító háború 1699-ben a karlócai békével lezárult. Ettől kezdve tekinthetjük az újkori Bánátot egységes területi entitásnak, mivel az új határt a Tisza és Maros képezte. Amikor 1716-ban Szavoyai Jenő bevonult Temesvárra, s 1718-ban a császáriak megkötötték a pozserováci békét, az új szerzemény mint „Banat” osztrák katonai közigazgatás alá került. Mercy, a bécsi udvar által kinevezett teljhatalmú katonai kormányzó az új tartományt 13 kerületre és 6 katonai századvidre osztotta.¹⁸ Ez a beosztás később, kisebb-nagyobb módosítással, 1779-ig megmaradt, mikor is Mária Terézia a magyar rendek vég nélküli kérésére a Bánságban megszüntette a katonai és kamarai kormányzatot, s visszaállította a vármegye rendszert. Ekkor alakult újra Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegye. Nem került vissza azonban a magyar vármegye rendszerbe a határőrvidék és az úgynevezett Kliszura, melyet csak 1872-ben csatoltak vissza a három említett vármegyéhez.

A Habsburg uralom alatt nagyarányú betelepítésekre került sor, mely kisebb-nagyobb megszakításokkal a XIX. század közepéig tartott. A betelepítések során a Bánság etnikailag rendkívül színessé vált. A szerbek, románok és németek mellett jöttek ide szép számmal franciák, olaszok, bolgárok, spanyolok, a XIX. század vége felé magyarok, majd csehek, zsidók és örmények, és ezáltal e terület a soknyelvűség és békés együttélés jellegzetes vidéke lett.

A korszakban keletkezett hatalmas statisztikai anyag ugyanakkor egy tőkés átalakulás felé

vezető gyors fejlődést igazol. Nyugati agrártechnika, takarmány és ipari növények termesztése, sokoldalú kézművesség, fejlett kereskedelem jellemezte a vízszabályozásokkal korán lecsatornázott, jól termő agrárvidéket. A bánati paraszt az úrbérrendezés után is alig robotol, terheit többnyire pénzben váltja meg és gyarapszik. Így jönnek létre a bőséges állatállománnyal rendelkező, piacra termelő módos parasztgazdaságok, megfelelő belső infrastruktúrával rendelkező mezővárosok.

A kamarai birtokok folyamatos elárverezése után a XVIII. század utolsó évtizedétől kezdve létrejönnek a jól szervezett, ugyancsak árutermelő uradalmak s újjáalakul az etnikailag színes, reformpolitikát támogató új vármegyei nemesség.

E kettősség jellemzi a Bánság mezőgazdaságának fejlődését egészen 1848-ig.

Ezzel egyben érthetővé válik, hogy miért lett a Bánság a korabeli Magyarország egyik legelőrehaladottabb és leggazdagabb vidéke. Olyan jelenség ez, mely mindmáig érezhető, legyen szó akár a romániai, akár a jugoszláviai Bánságról.

Torontál vármegye címere

*Részlet a Dél-Alföldi évszázadok 11. című tanulmánykötet bevezetőjéből (szerk. Blazovich László)

1. PESTY FRIGYES: Az eltűnt régi vármegyek. Budapest, 1880. 219. p.

2. GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest, 1962.

3. Pesty i. m. 269.

4. Györffy i. m. 304-310.

5. CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történeti földrajza Hunyadiak korában. Budapest, é. n. II. 114.

6. Pesty i. m. 411.

7. PESTY FRIGYES: A magyarországi várispánságok története különös tekintettel a XIII. században. Budapest, 1882.

8. Országos Levéltár DL. 86. 218., Györffy i. m. 170.

9. MÁRKI SÁNDOR: Arad vármegye és Arad szabad királyi város története I. Arad, 1892. lérkép.

10. BOROVSZKY SAMU: Csanád vármegye története I. Budapest, 1897. térkép.

11. BOROVSZKY SAMU: Temes vármegye és Temesvár szabad királyi város története. Budapest, é. n. 360.

12. SZENTPÉTERY IMRE: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. Budapest, 1923-1931. 127. – WENCZEL GUSZTÁV: Árpád-kori új Okmánytár VI. Pest, 1867. 34. – FEJÉRPATKÁNY LÁSZLÓ: III. Béla magyar király emlékezete. Budapest, 1900. 158-159. Documente privind istoria României, C. Transilvania. I. Bucaresti, 1951.

13. „cum villa Sap Demeiensis castris, postea versus Sapuquereque, deinde super fossata, cum filio Hemni, postea cum predie abbatis swde...” 1405-ös átirat, OL. DL. 21 121. – BORSA IVÁN: III. Béla magyar király 1177. évi könyv alakú privilégiuma az aradi káptalan számára. Levéltári Közlemények, Budapest, 1962.

14. Györffy i. m. III. 471.

15. „...super viam magnam et versus meridiem vertitur, et tenet cum villa Emelka Carasuensis castris par metam quadam vertitur versus occidentem et tenet cum villa Urman Dymisiensis castris...” OL. DL. 31 121. (1405-ös átirat)

16. BOROVSZKY SAMU: Torontál megye története. Budapest, é. n.

17. PESTY FRIGYES: A Szörényi bánság és Szörény vármegye története I-II. Budapest, 1877-1878.

18. ENGEL PÁL: A temesvári és moldovai szandzsák törökök települései (1554-1579) Dél-Alföldi Évszázadok 8. Szeged, 1996. 159-166.

19. SZENTKLÁRAY JENŐ: Mercy Claudius Florimund kormányzata a temesi bánságban. Újabb részletek Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. Budapest, 1909., Száz év Délmagyarország újabb történetéből. Temesvár, 1879.

(folytatása a következő számban)

Piros története

URI Ferenc

A meglévő történelmi források szerint már Szent István uralkodása idején, a XI. század elején, létezett egy *Aranylábú Bács* nevű keresztény kolostor a mai Piros (Rumenka) környékén.

A Duna melletti elmosárasodott nagy árterületek és az ezekről északabbra elterülő füves rétek igen alkalmasak voltak földművelésre és állattenyésztésre.

Piros település kialakulására az is kihatott, hogy a fő közlekedési útvonal Pétervárad irányából északra (Buda felé) erre vezetett.

A XIII. században az említett területen a következő magyar települések voltak: Piros, Zajol, Bivalyos, Baksafalva, Kú-Szentmárton, Csenei és Köménd. Ezek a települések az akkori Bács vármegyéhez tartoztak.

Hogy Piros az elnevezését honnan kapta, azt csak feltételezhetjük. A régi egyházi könyvek megemlítik például Szent László király Piroská nevéül leányát, aki a XII. században feleségül ment II. János Komnénosz bizánci császárhoz. Az akkori feljegyzések szerint Piroška (görögül Iréna) többször utazott Konstantinápolyba, és olyankor a mai Piros helyén lévő királyi birtokon, a *Piroška-majorban* pihent meg. A helységet tehát Piroška-majornak, később pedig Pirošnak nevezték el.

A török hódítások idején (1526) Zajolt, Baksafalvát és Pirost teljesen lerombolták, lakói pedig nagy számban elmenekültek.

A török uralom alatt a defterek (adónyilvántartó-levél) a bácsi nániban Irmák, Alpár és Cseriszkisza helységeket tartottak nyilván, három-három adózával. A Cserin elnevezés nem lehetett más, mint a Piros szláv megfelelője, ami arra utal, hogy abban az időben szlávok lakták a falut.

1590-ben egy másik török defter újra megemlíti a települést, de már *Piros* néven, 20 adózával. Ebből arra lehet következtetni, hogy magyar

adófizetők is lakták a falut. A XVI. század végén aztán szerbek települtek le tömegesen erre a vidékre, és legtöbbször a településnek a régi magyar nevét alkalmazzák. Így lesz Cserin Piros, Sajlovo Zajol, Bakši Baksafalva, Kamendin Köménd, Čene Csenei, Varadinci Vársárosvár.

A százötven évig tartó török uralom után, amikor 1699-ben megkötötték a karlócai békét, ez a terület Ausztria uralma alá került. Az osztrák császár (II. József) 1781-ben gróf Hadik András híres hadvezérének nagy birtokot ajándékozott; így Futakon kívül a *Nagy-Piros* nevű majorsággal is rendelkezett. Az ő birtoka Futaktól egész Máriamajorig (Stepanovićevo) húzódott. Mivel Hadik Andrásnak ekkora birtokra nem volt elég munkása, elrendelte Varga József inopulátornak (jobbágytoborzó), hogy számára kerítsen munkabíró jobbágyokat.

Még 1770-ben történt Heves vármegyében, hogy az egri püspök, Eszterházy Károly elkérte a kávinistákat Tiszaróff, Tiszaders és Tiszánána falvakból. Ezek az üldözöttek Hajdu vármegyében telepedtek le és ott létrehozták a Tetétlen nevű helységet. Tetétlenben igen nehéz volt az élet, mert a családok népesek voltak, a föld meg kevés, ezenkívül felütötte a fejét a járvány és az éhínség is. Tetétlenben éltek 12 évig, amikor arra járt Varga József, Hadik András inopulátora.

1784-ben II. József vallási türelmet hirdető (tolerancia) rendelete tette lehetővé, hogy a református magyarok is betelepedjenek Bácskába. Ugyanis a Tetétlenben élő elégedetlenek e törvényt kihasználva szervezkedni kezdték és megkezdődött az elvándorlás az „igéret földjére”, Bácskába! A Budán székelő Királyi helytartótanács engedélyezte is az elvándorlást, sőt vallásszabadságot, templomépítést

engedélyezett nekik. Ők vállalták a nehézségeket, a jobbágysorsot és az inopulátor vezetésével nekivágtak a nagy útnak. Másra tettek több mint 250 kilométert fogatos kocsikon, barmaikat, jószágukat hajtván, éjjel-nappal sátorban vagy a kocsikon megpihenve. Több hónapig úton voltak.

A falvak elnevezéséből következtetve, ahonnan a református magyarok elköltöztek, Nagy-Kun-ság területe lehetett; tehát a pirosi magyarok is a valamikori kunok leszármazottjai. A kunok tömegesen 1239-ben – a tatárok elől menekülve – kérdőztek be Magyarországra. IV. Béla király engedélyezte nekik a letelepedést a Tisza és a Duna közén. Mivel a kunok nomád, azaz vándoréletet éltek, a magyar főurak nem tudták őket jobbágyoknak betörni. Ezért összetűzésre került sor, amelyben a magyar főurak megölték Kötényt, a kun vezért (király). Emiatt aztán a kunok fellázadtak, dél irányába elhagyták Magyarországot, feldúlva, elpusztítva mindent, ami az útjukba került. A történelmi források szerint egészen a mai Kumanovóig nyomultak. A tatárjárás után IV. Béla király visszafogadta őket, mert a magyarok száma akkoriban nagyon megfogyatkozott.

Varga András megígérte a népnek, hogy a leendő új házjukban szabadon élhetnek, három évig adómentességet élveznek, és szabadon gyakorolhatják vallásukat. Így 60 református magyar család 1786-ban megérkezett Pirošra. Rövid időn belül szerződést kötöttek gróf Hadik Andrással, amelyben lefektették a jobbágyok és a földesúr kötelezettségeit. Ezt a szerződést a zombori levéltárban ma is őrzik.

1787-ben Szabó Mihály tanító összeírása szerint a magyarok száma 583, míg a szerbeké kb. 700.

Nem sokkal később Ausztria és Törökország között újabb háború tört ki (1788-1791). A török határ ekkor Szerémségben a Száván és Dunán húzódott, így Dél-Bácska a háború közelségébe került. Piros ekkor hadikórházra változott, némely házaknál sebesült osztrák katonákat is elszállásoltak.

1789-ben kolera pusztított Piroson. 1790-ben a futaki földesúr ki-

vánságára Virág Mihály megyei kiküldött összeírta Piros lakosságát, és ekkor 557 magyart és 552 szerbet talált.

1796-ban Szlavónia és Szerém-ség területén dühöngött a pestis. Ez részben Pirost is elérte. A pestis elmúltával Újvidéken a főtéren Szentháromság szobrot emeltek, amit 1949-ben lebontattak a városi hatóság.

Piroson 1798-ban kezdték építeni a református templomot. A szerződés szerint gróf Hadik András kötelezte magát, hogy a templomhoz szükséges építőanyagot biztosítja, majd hosszú alkudozás után hozzáállta a templomépítéshez egy régi erdei ház helyén. A templomtól tölgyfarönkökből, gerendákból építették és sárral tapasztották be. E régi templomot 1844-ben ledöntötték és téglából újat építettek, amely még ma is áll. A régi templom maradványai még 1952-ben láthatók voltak a templom mögött.

Pirostól Kiszácsig a tölgyfaerdő egy része a XIX. század elejéig megmaradt, de azt fokozatosan irtották, hogy új szántóföldekhez jussanak. A földesúr nem egyenlő arányban osztotta szét a parcellákat. Némely család többet és jobb minőségű földet kapott, s ez lakóhelyének megválasztásán is tükröződött. A Főutcán a gazdagabbak, a Kis-utcában pedig a kevesebb földdel rendelkezők, míg a falu végén lévő Temető utcában a zsellérek és a földnélküliek telepedtek le.

Az egyházi könyvek szerint 1802-ben 703 magyar és mintegy 700 szerb élt Piroson. 1831-ben a falut újabb nagy csapás érte; megjelent a kiütéses tifusz, és havonta 50-60 ember meghalt. Így a falu hat hónap alatt elvesztette lakosságának egynegyedét.

Az 1848-as forradalmi év Piroson is maradandó nyomokat hagyott. Ez év szeptemberében a fölkelők egy csoportja Szerémség felől átkelt a Dunán, és Piroson megölt három magyar férfit. Csapatát Ausztria oldalán harcolva, tömegesen támadták a magyar felkelőket Dél-Bácskában. Ekkor Piros magyar lakossága elmenekült Feketicsre, Moravicára és Pacsérra, és csak a magyar szabadságharc le-

verése után, azaz 1849 végén tértek vissza otthonaikba, amelyeket az ellenség addigra már kifosztott és megromlalt.

Habár 1849 után a jobbágyságot felszámolták, a pirosi magyarok továbbra is függtek a földesúrtól. A helyzet csak annyiban változott, hogy a zsellérekből béresek lettek.

1851-ben a Hadik grófok eladták az uradalmukat a Brunnschwic főnemsi családnak.

1851-ből egy érdekes adatot találtam. Fényes Elek *Magyarország geográfája* című művében ezt írja Pirosról: „Piros magyar-szerb falu Bács vármegyében, Újvidéktől észszaknyugatra egy mérföldre. Lakói közül 19 katolikus, 746 óhitű és 873 református vallású. Két temploma van, óhitű és református. Sík határa igen áldott, szép búzát, kukoricát, sok szénát terem. A falu ura a Brunnschwic család. Első osztálybeli határa 7413 holdat tesz ki, melyből 3264 hold szántóföld, 2349 hold rét és beltelek, 690 hold legelő, 300 hold uradalmi nádas, 191 hold mocsár és 345 hold utak.”

Pirostól északabbra helyezkedik el a csatorna déli ága, amely Újvidéknél torkollik a Dunába. Ezt a valamikori Kis-csatornát 1870 és 1875 között ásták ki. Elsősorban ármentesítésre, de kisebb deréglek újratárasára is használták. A csatorna kivitelezője Kiss József mérnök volt. Piros északi határában van az egyik ága az Egresnek (Jegricskának).

1870-ben építették a Szabadka-Újvidék vasútvonalat. A hagyomány szerint, mivel a papnak és a jegyzőnek éppen a falu alatt voltak a jó minőségű földjei (ott, ahova a vasutat tervezték), ezért kérelmükre a vasutat az eredetileg tervezettől három kilométerrel keletebbre helyezték el, és azzal ámitották a népet, hogy a gőzmozdony könnyen tüzet okozhat, ha a vasútvonal a falu alatt vezet.

A falu gazdasága csak a múlt század végén lendült fel. Ekkor már elérte a jó minőségű ekvasak használatát, sőt már egyes mezőgazdasági gépek is megjelentek. Például az első arató-cséplő gépek, amelyeket persze leginkább csak az uradalmi birtokokon használtak.

1874-ig nagyon rossz állapotban volt a magyar iskola. Ezért a református gyülekezet úgy határozott, hogy a hívek segítségével új iskolát építenek. A főutcáról a szárazkapu-bejáraton keresztül lehetett bejutni az iskolába. Jobbra és balra volt egy-egy tanterem és a tanítólakás. A kapu felett – erről ma egy emléktábla tanúsodik – a következő felirat áll: „A pirosi református hívek áldozatából épült 1874-ben”.

1891-ben a Chotek grófok megvásárolták a futaki uradalmat. A számítások szerint 1893-ban a Chotek grófoknak a pirosi határban 632 hold termőföldjük volt.

A századfordulón épültek a főutcában a pompás oldalházak. Ezek kizárólag téglaházak voltak, az utcai homlokzataik *neo barokk* stílusban épültek. Téglakerítést építettek, a házba pedig hosszú, oszlop-folyosók (gang) keresztül lehetett bejutni. A konyhába már téglából készített tűzhely is került. Az utca felől volt a *tisztaszoba*, a magasan megvetett ágyakkal. A konyhából lehetett bejutni a hátsó szobába, ahol a család a legtöbbet tartózkodott. A konyhából fűtötték a kemencét. Sok helyen a tehetősebb családoknál kelleny helyett cserépkályhákat rakattak. A lakóházat a kamra (éléskamra) követte, majd az istálló és végül a kocsifészer. A nagy lakóépülettel szemben helyezkedett el a *kisház* (nyári konyha), amely egy kis szobából és konyhából állt (a háziasszony ott tartózkodott a legtöbbet).

Az udvar hátsó részében volt a göré, disznóól és a baromfiól. A konyhakertet leggyakrabban kerítés zárta el a baromfiudvartól.

A Kis- és a Temető utcában a szegényebb családok házaival válogból és vert falból épültek. Az emberek kezdtek egészségesebben élni. Az 1929-es nagy gazdasági válságot követően sok pirosi munkanélküli családotól a városba költözött gyári vagy napszámos munkát vállalva.

A második világháború után végrehajtották a földreformot. Több földnélküli magyar is kapott földet. Már 1948-ban megalakították a termelő-szövetkezetet és kényszerítették a földtulajdonosokat, hogy lépjenek be. Akik nem akartak a

szövetkezet tagjai lenni, ki voltak téve a hatalom zsarolásának, üldözésének. A szövetkezetbe 54 családdal társult be a faluból, körülbelül 800 hold földdel, jószággal és termelőeszközökkel. Legtöbbük föld nélküli volt, akik csak a háború után jutottak termőterülethez, de akadtak olyanok is, akik már földmaximummal rendelkeztek.

1952-ben a szövetkezet felbomlott. Belátták a hatalom szervei, hogy működtetése nem volt gazdaságos, ugyanis a szövetkezet tagjainak nem volt érdeke a közös munka.

1952-ben iparilag is fejlődésnek indult a falu, ekkor épült fel a csatorna túlsó partján a kendergyár, és bővítették a gőzmalmot is. Ekkorra már befejeződött a falu villamosítása is.

Az 1953-as népszámláláskor a falunak 2023 lakosa volt: 1100 szerb és 919 magyar.

1955. szeptember elsején nagyobb változás történt a falu életében, akkor közigazgatásilag Újvidék községhez csatolták, Piroson pedig helyi irodát és kilectagú helyi bizottságot hoztak létre.

Felhasznált forrásművek:

Dr. Borovszky Samu: Bács-Bodrog Vármegye I., Újvidék, Budapest, 1903.

Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig, Szikra kiadás, Budapest, 1949.

Pirosi Református Egyház könyvtára Erdélyi Menyhért. Újvidék története, Újvidék, Popovics test., 1894.

Boško Petrović: Istoriijat Novog Sada, 1957.

Seresi Basset Vilmos: Újvidék és környékének leírása, 1901.

tészeket, hogy „kirajzzonak” dél felé. Így népesült be Padé. Ez nyilvánvalóan megmutatkozik a padéiak nyelvjárási sajátosságában. A padéiak ma „szegedesebb” beszélnék a szegedieknek. Szóval, a Szeged környéki szegénység megpróbált magának egzisztenciát teremteni. Nem érdekelhette őket túlságosan a lelki táplálék, amit Takáts Raffael elődei és utódai kínáltak. Szinte hallom a padéiak gúnyos találos kérdéseit: Fán jár, nem madár, kótél van a derekán, ki az? Lehetett Takáts Raffael is.

Takáts megrögzött tudós volt. Szenvedélye volt a szavak gyűjtése, de nem csak az. A mise, a tanítás, az esetleges betegállás után amig csak látni lehetett álombetűket szedgetett, és amikor elkészült, kinyomtatta. Vácott 1787-ben Ambrú Ferenc nyomdásztól kapott egy kímustrált nyomdagépet. Valahogy eljutatta örömlán masináját az Isten háta mögötti sártengerbe. „Régi szabvány szerinti” ábcét és imádságokat nyomtatott, valamint a betegápolás „szertartását”. Akkor bizony – ezidáig utoljára – Padé gyermekei világszínvonalú „up to date” oktatást kaptak, mert nyomtatott „alfabétumot” Magyarországon nagyjából csak ötven helységben készítettek. Mégsem ezért tartja számon a tudomány Takáts Raffaelt.

Fő műve a *Toldalék*, amelyet „magánhasználatra, de egyszersmind a magyar nyelv művelésén fáradozó igen tudós férfiakkal való közlés érdekében” nyomtatott. Kéziratban maradt meg a *Lexikon Ungaricum*, és *Monobiblia*, melyekben a nép nyelvvel magyarázta a latin kifejezéseket, és ahol csak megfordult, felcsponttalt valamit az ottani népnyelvből. Több helyen is idéz műveiből a nagy szövefőző munka, a Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. A tudósok orvosi szakszavainak gazdaságát méltatják. Bugát Pál – a mai orvosi szaknyelv megalkotója – alaposan tanulmányozta Takáts iratát. Nem kizárt, hogy valamely orvosi műszoának köze lehet Padéhoz...

1793. június 25-én a francia forradalom eszméi miatt betiltották a nyomtatást. Takáts ezt nem fogadta el. Mintegy öt évfolyamra gépeit, amíg sarkokra nem szorították. Nem terjesztett rebellis eszméket, így nem büntették meg, hacsak az nem volt elég büntetés számára, hogy elkobozták nyomdáját. Ő pedig csak ápolni akarta a magyar nyelvet, amiről így vélekedett: „A Nemzetnek Anya nyelvét rendbe szedni nem akarni, annyit tesz, mint azt kívánni, hogy a Nemzetnek elméje homályban, szíve vadságban, törvénye zavarban maradjon”. Ez manapság is bárkinek kitűnő ihletként szolgálhat.

Padé és Takáts Raffael

Egy polihisztor emlékére

MÉSZÁROS Zoltán

Tájjainkon ismét divatos a múlt feltárása. Feleltébb hasznos ez, ha olyan eseményeket, embereket ismerhetünk meg, amelyek ihletnek, vagy bátorítanak bennünket. Ilyen Takáts Raffael, akinek emlékére a közeljövőben emléktáblát helyeznek majd el a padéi plébánia épületére. Emleke sokáig méltatlanul homályban volt. A hosszú hallgatás miatt a helyi lakosság szinte el sem tudja képzelni, hogy korának egyik legnagyobb tudós elméje élt Padén. Ez azonban lassan változik, miután 1992-ben megjelent Kalapis Zoltán Takáts-sal kapcsolatos, ezidáig legteljesebb kutatásainak eredménye, amit a *Betűk és képek* c. kötetben írt meg.

Négy év erejéig Padé és Takáts Raffael sorsa egybefüggött. Ezt nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hiszen a tudomány nem képes megítélni azt, amit az évszázadok homályja elfed. Az mindenesetre biztos, hogy Padé egy epizód volt Takáts Raffael életében és fordítva. 1792 óta nem volt olyan időszak, amely Takáts Raffaelhez mérhető egyéniséget vonzott volna Padéra.

Takáts már jelentős életutat járt be, mielőtt Padéra érkezett. A Mátra lábánál, valószerűen Gyöngyösön született. Erett és tudós szerzetes volt amikor

Padéra érkezett. Rendje ruházatát, barba szőröcskáját és facipőt viselt. A Ferences rend mindenkor arról volt ismertes, hogy igen felkészült emberek szolgáltak benne, olyan hírességek is mint Bonaventura, vagy William Ockham. A délvidéken szolgáló Ferencesek orvosok, tanítók és természetesen papok voltak. Takátsot a szigorú belső rend kényszerítette Padéra. Nem örült ennek, de a rend célja az volt, hogy az elpusztult vidéket újraélesszék, ehhez pedig szükség volt művelt emberekre.

Padé a törökök előretörésének idejében megszűnt létezni. A hiányos adatok azt mutatják, hogy később kiskiszerb pásztor lakhelye volt, kérdéses azonban, hogy időlegesen vagy állandó jelleggel. Igazi újjáéledését annak köszönhetette, hogy a felvilágosult abszolútista uralkodók be akarták kapcsolni a kihalt területeket a gazdasági értéktermelés körforgásába. Ambiciózus telepítés-alapítást kezdeményeztek, amit csak el kellett kezdeni, mivel jöttek az emberek maguktól is (amit Gyetvai Péter munkájára részletesen tárgyal). Az 1739-es belgrádi béke után többé soha nem jártak török szpáhik és janicsárok a Bánságban. Ez a körülmény arra ösztönözte a Szeged környéki dohányker-

A szabadkai szobrok

Erzsébet-rejtélye

SZEDLÁR Rudolf

Száz évvel ezelőtt, 1898. szeptember 10-én Erzsébet (1837-1898) királyné, I. Ferenc József császár (1830-1916) felesége a genfi tó partján merénylet áldozata lett. Meggyilkolta egy rettenetes eszme vak fanatikusa, akit a végzet útjába vetett. – írja egy korabeli lap. Az olasz származású elmebeteg gyilkos tettét megpróbálták politikai okokra visszavezetni, de kiderült, hogy ez a feltevés nem bizonyítható. Erre az esztelen gonosz tetteire még ma sincs kielégítő magyarázat.

A császár lelkiileg nagyon megtört és a nyilvánosság előtt nem szívesen mutatkozó öregemberré vált. Magyarország hosszú ideig képtelen volt kiheverni azt a sokköt, amelyet szeretett királynéja elvesztése okozott. Szabolcska Mihály (1861-1930) száz évvel ezelőtt írt Krónikás énekében így panaszkodik:

„...Sírnak a harangok
Nagy Magyarországon,
Most szögeznek egy koporsót
Idegen országban.

Be nehéz hallgatni
A szögek verését,
Szegény hazám, Magyarország,
Szíved vergődését...”

Erzsébet még életében gyakran és szívesen időzött a magyarok között, mert szerette őket és azok is őt. A bajor származású, magyarul jól beszélő királyné szépsége és kedvessége messze földön híres volt és a nép is úgy érezte, – egyedül ő az, aki az ország ügyeit igazán a szíven viseli. Ez most egy csapásra megszűnt és Sissi császárné tragikus halálával Európa ezüstkorszakának fényese is elhomályosulni látszott.

Az őt szerető magyarok azt

mondták: „Ha sírja Bécsben van, szobra legyen Budapesten, abban a városban, amelyet annyira szerett.” Az ország különböző részein hamarosan emlékműveket állítottak a tiszteletére, amelyeket a leghíresebb magyar szobrászok formáltak remekbe. Elsőként Gödöllőn avatták fel egészalakos szobrát, mert ha csak tehette, Erzsébet a legtöbb szabad idejét ottani kastélyában töltötte. Meglepő, hogy ezt követően Szabadkán leplezték le (mint az kiderült) nem is egy mellszobrát. Ebben az írásban megpróbálunk fényt deríteni arra, hogy városunkban mi történt „szoborügyben” a századforduló táján. Ahhoz, hogy a kép teljes legyen, ismernünk kell néhány későbbi, fontos történetet.

A századelőn mindenki azt hitte, hogy a béke örökké fog tartani. Ezt az állapotot egy újabb merénylet rendítette meg, amelynek súlyos következményeit jól ismerjük a történelemkönyvekből. A „szarajevói” nem csak a világot borította lángba és a földet áztatta meg vérben, hanem országokat tépett darabokra és a hazájuktól elszakított népeket idegen uralom alá rendelte. 1918 november közepén a Szabadkára érkező szerb csapatok és az őket követő új közigazgatás nagy igyekezettel tüntetett el minden mozdíthatót, ami a monarchiára emlékeztetett. A politikai és etnikai túrelmetlenség áldozataivá váltak a közteri szobrok és emlékművek, az utcanevek, a középületeket díszítő címerek és emléktáblák. Ez történt az Erzsébet-szobrokkal is, amelyek hullóélt immáron nyolc évtized óta homály fed.

Minden műkedvelőnek és szakértőnek megdobban a szíve, ha Telcs Ede (1872-1948), vagy Stróbl

Alajos (1856-1926) nevét hallja, (Stróbl nevéhez fűződik a híres budavári Szt. István szobor), így mondanunk sem kell, hogy a két kiváló mester szabadkai szobrainak nyomtalan eltűnése, vagy netalán megsemmisítése nagy kárt okozott a városnak.

Egy, vagy két szobor?

1941-ben meglepő esemény történt, amikor dr. Békeffy György városi ügyész bejelentette, hogy előkeült Telcs Ede Erzsébet királynéről mintázott szobra, amely régen a vasúti parkban volt elhelyezve.² Az említett bronz mellszobrot annak idején egy fiatalabb kiscsempészte a szerb katonai raktárból és szülei tanýáján a kútnban rejtette el. Ötvenegy az megörzés céljából átadta dr. Békeffynek. 1942-ben a városi vezetőség, hogy a szobor tulajdonjogát megállapíthassa, levélben fordult Telcs Edehez Budapestre és ez ügyben felvilágosítást kért.³ A válasz meglepő volt, mert – állítása szerint – a művész sohasem készített szobrot a MÁV megrendelésére. Az ő „Erzsébet-mellszobra” a honvéd gyalogsági laktanya udvarában lett felavatva.⁴ Az évszámra már nem emlékszik, de úgy véli, hogy a szobort szignálta. Amennyiben a neve megtalálható rajta, akkor minden kétséget kizáróan az a gyalogezred tulajdonát képezi.

Mondani sem kell, hogy ezek után a tanácsstalanság csak nőtt, mert a szoborforgó műalkotás nem Telcs Ede szobrával volt azonos. A pontos azonosítást még egy időközben előkerült korabeli fénykép alapján sem tudták elvégezni, közben vita folyt arról is, hogy a szobrot milyen talapzatra és hova helyezték el. A há-

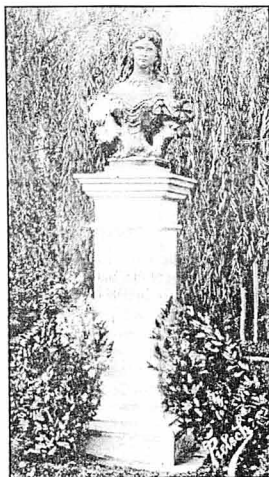
ború miatt az ügygel nem foglalkoztak tovább, az egész újra feledésbe merült, a szobor pedig eltűnt. További évtizedek múltak el, míg nem Magyar László (1937-1998) szabadkai levéltáros kutatásai során arra a megállapításra jutott, hogy az említett szobor Strobl Alajos műve volt, ám ettől többet ő sem tudott közölni.

E sorok írója a levéltárban tett egyik látogatása során megemlítette Magyar László főlevéltárosnak, hogy a szobor (szobrok) körüli rejtély megoldottnak tekinthető, és az azonosítás is könnyen elvégezhető, mert a korabeli fényképek és újságcikkek ezt lehetővé teszik. Magyar László fokozott érdeklődést tanúsított, főleg a fényképek iránt, mert úgymond, a szoborról eddig még nem látott egyetlen fotót sem. Azt is megjegyezte, hogy a pillanatnyi elfoglaltsága (egy könyv befejezése) és hosszabb utazásai miatt nem tud behatódiban foglalkozni az ügygel. Majd ha hazajön, akkor leülünk és megbeszéljük, addig is utána kellene nézni, vajon nincs-e véletlenül valamelyik szobor a Szabadkai Városi Múzeum galériájának raktárában. A raktárban bizony van egy remek női mellszobor, de az márványból van és nem a királynét ábrázolja. Szomorú tény az is, hogy időközben Magyar László eltávozott közülünk, így ő már soha többé nem tud e témában kutatni.

Az Erzsébet-szobrokról lehallnak a leplek

A Budapesten kiadott Vasárnapi Ujság 1900. évi szeptemberi számában az „Erzsébet királyné emléke Szabadkán” c. fényképes cikkben ez olvasható: „A feledhetetlen emlékü jő királyné iránt országosan érzett mély, megható kegyelet kifolyásaként, ezer meg ezer helyen ültettek emlékfákat a hazában; többek közt a szabadkai vasúti állomáson, hol egyszersmind a Szutrély Gyula főmérnök tervezete szerint, csinos parkot is létesítettek. Majd Kovács János főmérnök indítványára elhatározta a vasúti személyzet, hogy e-mez emlékparkot a boldogult királyné szobrával ékesíti föl.

A szükséges összeg csakhamar

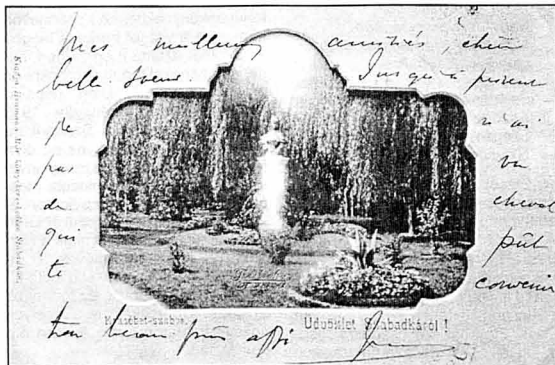
Strobl Alajos Erzsébet-szobra a vasúti parkban

összegyűlvén, felállíthatták a Strobl Alajos mintázata után Beschoner által öntött életnagyságú bronz mellszobrot, amely most díszes talapzaton, a szomorú fűzek árnyában, ott hirdeti távoli vidékek utasainak a szabadkai derék vasútasok kegyeletét. A szobor leleplezése folyó év

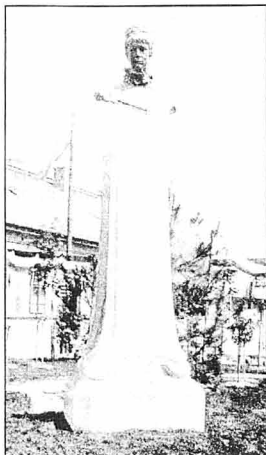
szeptember 10-ikén ment végbe, a városi hatóság, törvényszék, tisztikar és számos egylet részvétele mellett, mely alkalommal Kovács János főmérnök, kitől a szép eszme származott, – mondott megható beszédet.

Szabadkán tehát ez volt az első Erzsébet-szobor. Ez került elő a 40-es évek elején, amelyről azt hitték, hogy Telcs Edé és amelynek 1944 végén újra nyoma veszett. A néhai derék vasútasok kegyeletének tárgya nem minden távoli utasnak tetszett és mára már az emlékpark nyomát is eltűntették, Magyar László szerint beépítették. Mint már szó volt róla, a királyné az ország színbőluma lett, akárcsak a Szent korona, vagy a címer és a zászló és mint olyat, azért kellett eltüntetni ezt a jelképet is, mert egyesek szemét bántotta. Másfelől az ilyen szobor „veszélyes” is lehet, talán még ma is akadna néhány olyan ember, aki a királyné emlékére – oh micsoda szörnyűség – egy szál virágot tenne a talapzatára.

Lapozzuk most fel a Vasárnapi Ujság 1901. évi augusztusi számát, amelyben „Erzsébet királyné szobra Szabadkán” című képes riportban ezeket olvashatjuk: „A szabadkai 8-dik honvéddalgelekedt tisztikara Erzsébet királyné emlékezetére szobrot emelt közadakozásból, melynek ünnepélyes leleplezése július 28-án ment végbe a szabadkai honvéd-

Erzsébet-szobor és az emlékpark
(korabeli képeslap Horváth József gyűjteményéből)

**Telcs Ede Erzsébet-szobra
a honvédlaktanya udvarán**

laktanya udvarán. Ezt az udvart virágoskertet alakították át és a boldogult királyné emlékeztetőre Erzsébet-liget-nek nevezték el."

Az ünnepély tisztán katonai jellegű volt. A szabadkai 8-dik honvédgalezrednek kívül a 86-dik gya-

logezred tisztikara, a Szabadkán állomásozó huszárság tisztikara és vendégeikül a városi hatóságok képviselői vettek részt. Mint meghívottak jelen voltak a leleplezésen: gróf Schönfeld vezérőrnagy, lovag Knézovics nyugalmazott tábornok, Schmausz Endre főispán, Mamusich Lázár polgármester, Vojnich Máté főügyész, Szalay Mátyás főkapitány és Lyubibratics Kelemen tanácsnok.

Az udvarban sátor volt felállítva, melyben oltárt rögtönöztek és itt folyt le az ünnepély első része, a tábori mise, melyet Mamusich Félix címzetes kanonok szolgáltatót. Az isentisztelet délelőtt tíz órakor kezdődött. Mise után a századokat a szobor körül állították fel, és a közönség is ott gyülekezett. Kozmatelkei Csath Lajos ezredparancsnok lépett ekkor a szobor elé és hazafias érzéstől áthatott szép beszédet mondott, melyben kijelentette, hogy a szobor nemcsak az ezredé, de egész Bácskáié is, melynek férfiai közül sokan úgyis a 6-dik honvédgalezredhez tartoznak vagy tartoztak. Az ezredes beszéde után leleplezték a szobrot, melyet Telcs Ede jónévű fiatal művésznek készített, ki mint a 6-dik honvédgalezredhez tartozó hadnagya, ezrede iránti hálából díjtalanul végezte munkáját.

A mellszobor, melynek talapzatát

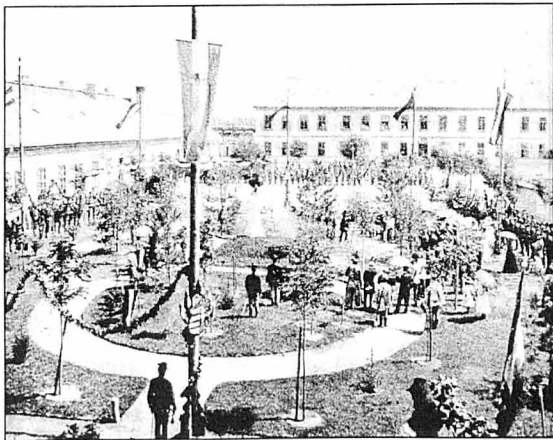
**Telcs Ede Erzsébet-szobrának
portréja**

kemény almási kőből Rintel Géza (1875-1941) iparművész tervei szerint készítették, Erzsébet királynénak a hetvenes években fölvetett arcképe után készült, és kiváló hűséggel, valamint nagy technikai készséggel megmintázva, bronzba öntve állítják elénk a megboldogult királynőt. A szobrot leleplezés után Szentkirályi őrnagy laktanyaparancsnoknak adta át az ezredes, mint szabadkai közbizonyt, megőrzésre. A honvéd tisztikar gyönyörű babérkoszorút helyezett a szobor talapzatára, melynek hatalmas nemzeti színű szalagján a következő felirat van: „Magyarország örökké felelhetetlen öröngyalának – a szabadkai honvédgalezred tisztikara.

T.K.E."

Magyar László Telcs Edéről az *Életek, iratok, iratok, életek* című könyvében azt írja, hogy a művész ifjú korában családjával Szabadkán lakott és a gimnázium alsó osztályait itt járta. Később Pestre, majd Bécsbe került és művészi pályája felfelé ívelt. Bár Szabadkára nem tért vissza, a vidékünkől érkező megrendeléseknek mindig készséggel tett eleget.

Nyolcvan évvel ezelőtt az a szoborra tűnt el, amely egyaránt a honvédség, a város és egész Bácska tulaj-

Telcs Ede Erzsébet-szobrának avatóünnep, 1901. VII. 28-án

Szabadka, honvéd gyalogsági laktanya

dona volt. 1944-ben egy bombatámadás következtében a laktanya is elpusztult és a sors kegyetlen játéka folytán mára a szobrok a helyszínekkel együtt teljesen eltűntek. Telcs Ede ötven évvel ezelőtt, 1948-ban hunyt el. Leghíresebb alkotásait velünk együtt a fél világ megcsodálta, ugyanis a milleniumi emlékmű szoborcsoportjából két alakot ő mintázott meg.

Miután tisztázták a szabadkai Erzsébet-szobrok eredetük és felavatásuk körüli találgatások, nem

maradt más, mint a sorsuk körüli újabb találgatás. Hol lehetnek, mi történt velük? Összetörték és beolvastották őket, vagy eldugott raktárban, padláson, fészerben, esetleg „magántulajdonban” várják jobb sorsukat, amíg megérdemelt helyükre nem kerülnek, hogy mi is gyönyörködhesünk bennük? Száz évvel ezelőtt azért állították fel ezeket a remekműveket, hogy városunk ékességei legyenek és megőrizzék az utókor számára annak az aszszonynak emlékét, aki minket oly nagyon szeretett. A megemlékezés szimbólumai sajnos rövid ideig állhattak a nekik szánt helyen, ez pedig a történelmet mindenáron megmáskosítani és átírni szándékozóknak nagyon is megfelel.

Ha feltesszük magunkban a kérdést, hogy kiről emlékezzünk meg, vagy kiről feledkezzünk meg a történelmi személyek közül, akkor leggyorsabban, ha tesszünk egy sétát a városban és megnézzük a mostani emlékműveket vagy táblákat. A választ egyértelmű lesz.

A szabadkai Erzsébet-szobrok körüli rejtély, véleményünk szerint még ma sincs véglegesen letisztázva.

1. Ezidáig nem volt ismeretes, hogy Szabadkán voltaképpen egy, vagy két Erzsébet-mellszobrot avattak fel, amint az alkotó(k) kiléte felől is találgatások merültek fel. Lásd: Magyar László, *Eletek, iratok, élekek*, Telcs Ede két levele, Forum k. kiadó, 1994., 130. oldal

2. Valószínűleg Telcs neve Szabadkán ismerősebben csengett, ezért gondolhatták, hogy a megtalált szobor az övé.

3. Nem lehetett tudni, hogy a szobor a város, vagy a MÁV tulajdonát képezi-e.

4. A honvéd gyalogsági laktanya a mai bírói épület helyén állt, 1944-ben lebombázták.

5. A MÁV „Erzsébet-szobráról” szerzett információkért köszönetet tartozunk öv. E. Mihály Jánosnak, szül. Bekffy Zsófának a néhai városi ügyész leányának.

A képek reprodukciói a szerző „Foto-Rudi” műtermében készültek. Csantavér, 1998.

Erzsébet királynénk! Ki fenn vagy a mennyben,
Nézd hű magyarod! Küzd egy világgal szemben
Hogy elrabolják hány nemzet összeállott:
Koronád gyémántját: szép Magyarországot!...
Oh de a te imád, fehér királyasszony,
Nem hagyja, hogy a Rossz diadalt arasson,
Gödöllői erdők áhitatos csendje
Nem riad már orosz daltól zúgva, csengve,
Rétünkről a kozák, ha felül lovára,
Piros pipacsot nem tűz a sapkájára!
Erzsébet! ima, könny, sóhaj hozzád szállnak,
Csillagos asszonya nagy Magyarországnak,
Ott fenn a győzelem, dicsőség hatalma:
Mi hős fiainkat vezersz diadalra!...

Kiss Menyhért.

Fegyvereink további dicsőséges győzelméért tartott könyörgő isteni tisztelet emlékére
1915 július 4.-én.

Képes levelezőlap Nagy Albert (Pacsér) gyűjteményéből

Erzsébet királyné élete és halála 1837-1898

NIEDERHAUSER Emil

Családi háttér

A tragikusan elhunyt királynénak születésekor sok boldogságot és szerencsét jósoltak a hozzáértők. Hiszen karácsony ünnepén, december 25-én született, amely 1837-ben éppen vasárnap is volt. A bajor dinasztia, a Wittelsbachok mellékágából származott az atya, Miksa királyi herceg. Nem volt igazán királyi vér, úgy tűnt, szeretett lovagolni, azt is mondogatta, hogy műlovarként is megkeresné a kenyerét. A bajor népdalokat is szerette, citeraszó mellett, meg a nököt. Házassága ezért nem is lehetett nagyon boldog, bár nyolc gyermek született belőle. Erzsébet a nagyobbak közé tartozott. Anyja, Ludovika sem rajongott különösebben az udvari szokásokért, nem is szeretett odajárni. Ezért nem a müncheni palotában, hanem az egyik bajor tó partján fekvő Possenhofen kastélyában töltötték inkább az időt, *szinte polgári körülmények között*. Erzsébet életét ez a környezet is meghatározta.

1853. augusztus 16-án Ludovika két leányával, Helennel és Erzsébettel a tiroli Ischlebe indult, hogy találkozzék nővérével, Zsófiával, és annak fiával, aki Ferenc József néven ekkor már öt éve ült a Habsburg Birodalom trónján. Nem egyszerű rokon látogatásról volt szó. A császár már betöltötte 23. évét, ideje császárné után nézni. A „választék” nem volt nagy, hiszen egy Habsburg csak uralkodó dinasztia tagját vehette el, aki persze hozzá még katolikus is. Helent éppen azért vitték Ischlebe, hogy Ferenc József benne láthassa meg eljövendő nejét. Hogy a kismemeltek elsőfokú unokatestvérek voltak, az ilyen magas körökben nem számított.

Csakhogy közbeszólt a véletlen. A császárnak nem Helen, hanem a nem egészen 16 éves Erzsébet

Erzsébet
(Stöber 1854. évi metszete)

tetszett meg, olyannyira, hogy augusztus 19-én már meg is történt az eljegyzés. Erzsébetnek is tetszett az akkor valóban daliás vőlegény, bár egyre azt emlegette, hogy mennyivel könnyebb lenne, ha csak egyszerű szabólegény volna. Az eljegyzett pár időnként kikocsizott a környékre, szigorú felügyelet alatt. Aztán hamarosan ennek is vége szakadt: Ferenc Józsefet az államügyek Bécsbe szolgáltatták, Erzsébetet a mama visszavitte Possenhofenbe. Meg kellett kezdeni a felkészülést az országanyai szerepre.

Nem volt könnyű. Rendbe kellett hozni a fogait, ápolatlanok voltak (Bécsben az udvarban is sokat emlegetik majd ezt.) Anyanyelvén kívül csak angolul tudott, ami éppen Miksa herceg extravaganciáját mutatja, mert ekkoriban az angol még nem volt különösebben előkelő nyelv, üzletemberek érdeklődtek iránta, nem arisztokraták. Meg kellett tanulnia franciául, hiszen ebben a korban ez a diplomácia nyelve, meg olaszul, hiszen a császárnak Észak-Itáliában igen sok olasz alattvalója volt. Meg meg kellett is-

merkednie a birodalom történetével is. A magyar fejlődéssel Mailáth János gróf ismertette meg, aki valójában a republikánus erényekről tartott neki előadásokat. (Erzsébet még évtizedek múlva is emlegeti, hogy lélekben voltaképpen köztársaságpárti.)

Királyné – 17 évesen

Az esküvőre 1854. április 24-én került sor. Az út nagy részét Bécsbe hajón tette meg, a vőlegény Linzig elébe ment. Az egyházi szertartást a bécsi hercegek tartotta, aki hírhedt volt bőbeszédűségéről. Azután ebéd, udvari bál, reprezentáció. A kisse vadóc császárné az *első pillanattól nehezen viselte a bécsi udvar feszes, merev szokásait*, a spanyol etikettet. Különben is hallott róla, hogy az udvari előkelőségek már egy ideje élcelődtek azon, milyen csekély hozománnyal érkezett meg a császárvárosba. De egyelőre még nap mint nap meg kellett küzdenie az uralkodói kötelességekkel, az országanya teendőivel, pedig 17 éves sem volt egészen.

A francia és az olasz nyelv sem ment még egészen hibátlanul, de már egy újabb alattvalói csoport nyelvélt kellett megtanulnia, a csehét. Még a nyáron Csehországot is végig kellett látogatnia férje oldalán.

Emléklap a császári pár magyarországi látogatására, 1857

Erzsébet királyné koronázása, 1867

hogy megismerkedjen hű alattvalóival. A cseheket az udvarban különösen fontosnak tartották, hiszen néhány éve, amikor az a „szörnyű” forradalom zajlott, a csehek hűek maradtak. Ezért ki kellett mutatni irántuk a hálát. Bezzeg nem volt erre szükség a magyarokkal szemben! Azokat az udvarban csak mint az örök rebelleket emlegették, akik lám, most is, nem állottak hónapokon keresztül fegyveresen harcolni uralkodójuk ellen. Erzsébet egyre inkább szembekerült az udvarral. Ha ott a cseheket kellett szeretni és a magyarokat gyűlölni, akkor természetes, hogy Erzsébet ennek éppen az ellenkezőjét tette. Még nem sok magyarral találkozott, de már szerette őket. Persze később is csak arisztokratákkal meg miniszterekkel találkozott.

Közben 1855. március 5-én megszületett az első gyermek. Nem a várva várt fiú, a trónörökös, hanem csak egy leány, aki nagyanyja, Zsófia nevét kapta. A nagyanya rögtön el is vette Erzsébettől, mondván: az még maga is gyerek, nem tud gyermeket nevelni. Az anyós-meny viszony általában nem szokott felhőtlen lenni, itt azonban végképp kiéleződött a helyzet, már a gyerekek miatt is. 1856-ban született a második gyermek, megint egy leány, aki a Gizella nevet kap-

ta, mint Szent István felesége. Ha a magyarokat nem is szerették az udvarban, Magyarország azért nagy ország volt, fontos a Monarchia nagyhatalmi állása szempontjából. 1858. augusztus 21-én aztán végre megszületett a trónörökös, három nappal atyja születésnapja után. A Rudolf nevet kapta, az első, közép-kori Habsburg császárt.

1856-57 fordulóján a császári párnak négy hónapot Észak-Itáliában kellett töltenie, a lakosság jeges ellenszenvje mellett, azután 1857 tavaszán Magyarország is sorra került. A magyar költőket felszólították, írjanak üdvözlő verseket. Arany János ekkor írta meg „A walesi bárdok”-at. Nem a legszívélyesebb fogadtatás. Családi tragédia is esett. A császári pár magával hozta a két gyereket, de Zsófia megbetegedett, és hamarosan meghalt. Az ismerkedés Magyarországgal nem a legjobb körülmények között történt meg. Azonnal vissza kellett térni Bécsbe.

Erzsébet egyre nehezebben bírta az udvari légkört. 1859-ben még háború is volt, sebesülteket kellett látogatnia. Végképp kimerült, 1860-ban – annyi év után – visszatért Possenhofenbe, azután hat hónapot Madeira szigeten töltött, mert az orvosok tüdőbajt állapítottak meg. Ekkor szokott hozzá az utazáshoz,

és egyre kevesebb időt töltött Bécsben. De ekkor következik el az az időszak is, amikor beavatkozik a történelem menetébe.

Erzsébet és a magyarok

A magyar nyelvvel már a csehvel együtt kezdett ismerkedni, 1863-tól annyi gondot fordított az előbbire, hogy hónapok alatt megtanult folyékonyan magyarul beszélni. Szívesen is tette. Férjével váltott leveleiben a megszólítás mindig magyarul volt, és Ferenc Józsefnek is így kellett írnia. 1864-ben egy köznemesi magyar hölgy, Ferenczy Ida lett a tanára, hamarosan a bizalmasa. Az ő révén még inkább megismerkedett a korabeli magyar politika problémáival. Ferenczy Ida révén kapcsolatba került a magyar liberális politikusokkal, Deák Ferencsel, Eötvös Józseffel. Magyar tanára ekkor Falk Miksa, a kiváló újságíró volt.

1856-ban megint fordulat következett be az osztrák politikában. A kormányzat úgy látta, a legerősebb ellenzékkel, a magyarokkal kell kiegyezni. Erzsébet lelkesen támogatta ezt a politikát. Ha Bécsben volt, személyesen, ha utazott, vagy éppen Magyarországon volt, akkor le-
velben. 1866 januárjában a császár

Erzsébet királyné
(1867-ben készült fénykép)

Erzsébet királyné összeesik a mérenylet után, 1898. szeptember 10.

fogadta a magyar országgyűlés küldöttségét, természetesen Erzsébet is ott volt, és magyarul társalgott a megjelent urakkal. Köztük Andrássy Gyula gróffal, aki 1849-ben a magyar forradalmi kormány konstantinápolyi követe volt, és akit ezért *in effigie*, képletesen fel is akasztottak. Végül amnesztiával hazatérhetett, ő is a kiegyezésen munkálkodott. Szép férfi volt, 14 évvel idősebb Erzsébetnél. Már akkor és azóta is sokat pletykáltak arról, hogy Erzsébet beleszeretett Andrássyba. Legbizalmasabb feljegyzéseiben sincs ennek nyoma, de ha így is lett volna, tényleges kapcsolatba sem kerülhettek.

Erzsébet tehát sokat tett a kiegyezés előmozdítása érdekében, ezt tudták is róla. Ezért is volt nagy a lelkesedés a koronázás alkalmából. Erre 1867. június 8-án került sor. A szertartás olyan bonyolult volt, hogy előtte való nap főpróbát kellett tartani. Régebben az esztergomi érsek és a nádor helyezte a koronát a király fejére és – egy pillanatra – a királyné vállára. Most nem lévén nádor, a feladat a miniszterelnöknek jutott, ez pedig ekkor már Andrássy Gyula volt. Az ünnepi mise zenéjét Liszt Ferenc szerezte, azóta is Koronázási mise címen ismerik. Az ország százezer arany koronázási ajándékot adott. Ferenc József az összeget a hon-

védárvának adományozta. Osztárak körében persze óriási felháborodást keltve ezzel: a mellette harcolók nem kaptak semmit, az ellene harcolók gyermekei igen! Nyilván ebben is szerepet játszott Erzsébet.

A gödöllői Grassalkovich-kastélyt Ferenc József már korábban, 1875-ben megszerezte, amikor az egykori császár, I. (V.) Ferdinánd magánvagyonát örökölte, lovasiskolát is épített itt. Ha Erzsébet Magyarországra jött, mindig felkereste a kastélyt.

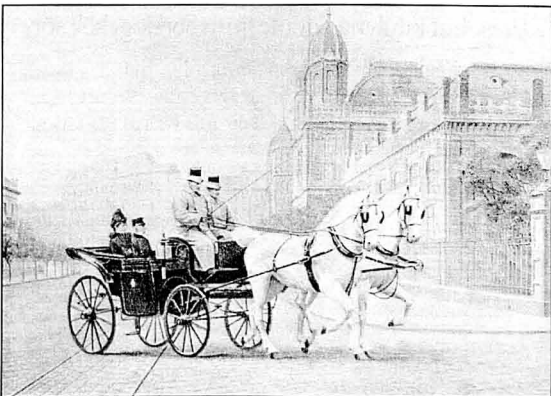
Csakhogy már egyre ritkábban jött. Egyre többet járt külföldön, sokáig lovagolni szeretett, atyai örökségként. Aztán, ahogy öregedett, már csak sétálni tudott, de olyan tempóban, hogy az udvarhölgyek sorra kidőttek mellőle.

1876-ban még eljött Budapestre, hogy elmenjen Deák Ferenc ravatalához. A Magyar Tudományos Akadémia előterében dombormű ábrázolja a jelenetet mindmáig, csak a pártállami időkben kellett eltüntetni. Legközelebb az ezeréves ünnepség alkalmából járt itt, amikor az uralkodói pár a Várban fogadta a magyar országgyűlés küldöttségét. De Bécsben is ritkán tartózkodott. 1879-ben a házasság 25. évfordulóján még végignézte a Hans Mark által rendezett ünnepi felvonulást. Ez III. Ferdinánd császár pra-

Emléklap Erzsébet királyné halálára, 1898

gai bevonulását idézte fel, az ő feleségét is Erzsébetnek hívták. Az órákig tartó felvonulás azonban már fásztotta. Ferenc József Bécs egyik külvárosában építtetett számára klasszikus ókori stílusban villát, Hermesről, a görög istenről nevezték el. Ha nagyritkán Bécsbe jött, valóban, többnyire itt is szállt meg. Korfu szigetén pedig megépíttette az Achilleiont, egy kis kastélyt, megint csak antik stílusban. Akhilleuszról

A királyi pár utolsó együttes elutazása Budapestről 1897. október 30-án

nevezte el, a homéroszi görög hősről, aki mindig a maga útját járta.

Visszavonulva

Kapcsolata férjével egyre la-
zább lett. A kiegyezés előkészületei
idején az érzelmek újra feltáma-
tak, 1868-ban -született utolsó leá-
nyuk, Mária Valéria, akit Erzsébet
már nem engedett át anyósának,
magyar lányt akart belőle nevelni,
és boldog házasságot szerezni ne-
ki. Ez utóbbi sikerült, az előbbi
nem, Mária Valéria volt a legutó-
sabbatosság német a gyerекek kö-
zül, 1918 után az Anschlussnak is
híve volt. Férje, Ferenc Szalvátör
főherceg ezt még meg is érte.

Amikor éppen háború volt, akkor Erzsébet látogatta a sebesülteket, de 1866 után már nem volt háború, az uralkodói reprezentáció már nem tűnt számára olyan fontosnak. Ezt sokan, akkor és azóta is, rosszszón néven vették tőle. Hiszen éppen azt mondta, nem tette, ami az uralkodók létjogosultságát jelentette. Ezért is szokták mondani, hogy az egyik lecsúszott modern nő volt, aki a saját fején szerint élt. Férjéről még abban a formában is gondoskodott, hogy szinte megszerezte neki egy Burgtheater-beli színőné, Schrrat Katalin barátását. Ferenc József csaku-

gyan szerelmes volt a viszonylag természetes hölgybe, aki szépségben nem volt összehasonlítható Erzsébettel. Mert erre kényes volt Erzsébet, tisztában volt szépségével, elég sok időt és gondoskodást is fordított ápolására. Idősebb korban már nem engedte magát lefényképezni.

A lovaglás és az újjörög nyelv-
tanulás mellett még egy hobbija
volt: verseket írt Heinrich Heine
modorában, aki a kedvenc költője
volt. Egy ízben éppen ezért szak-
értőnek is felkérték két vers hite-
lességének a kérdésében. Érsz-
bet szerint csakugyan Heine írta, a
kutatás később igazolta is ezt az
álláspontot. A versek utánaérzések
voltak persze, de ezen belül nem is
rosszak.

Élete utolsó másfél évtizedében egymás után érték a családi tragédiák. 1886-ban öngyilkos lett a jóslatos bajor király, akinek el kellett volna vennie legkisebb hűgát, Sophie-t. Örült volt, mint öccse, Ottó egykori görög király. Erzsébet úgy érezte, ez családi örökség, ő is átörököltette ezt gyermekeire. Ezért is rázza meg annyira fia, Rudolf 1889. január 30-án bekövetkezett öngyilkossága. Szemrehányásokat tett magának, hogy nem foglalkozott vele, nem jöveketzett kapcsolattal.

latba kerülni vele. Atya egy évvel korábban bekövetkezett halála nem rendítette meg, ahogy Ludovika 1892. évi elhunyna sem. A családtól már messze került. Sokkal inkább hatott rá 1897-ben Sophie tragikus halála. A bajor királyné nem sikerült frigy után egy francia herceg felesége lett, és Párizsban egy jótékony-sági bazár látogatása során halt

Emlék az uralkodói jubileumra

meg tragikusan, a bazárban kiütött tűz pusztította el.

Egyre magányosabb volt, egyre nyugtalanabb. Az 1896-os budapesti fogadáson még érzékelhette a magyarok rokonszenvét, a szűnni nem akaró tapsot, amikor az ünnepi beszédben neve előkerült. De ez is csak pillanatokig tartott.

Az egykori rokonszenvet valahogy az ország is viszonozta. Erzsébet neve az egyik legkedveltebb női név lett Magyarországon. A néhány évvel halála után felavatott budapesti hidat róla nevezték el, s ezt a nevet még a Rákosi-korszakban sem merték elvinni, legfeljebb nem utaltak a név eredetére. Száz évvel halála után egy pillanatra megemlékezhetünk róla.

[illegible]

Erzsébet királyné ötkoronás sorsiegyen

Az 1848/49-es szabadságharc honvédseregének születése

BONA Gábor

Az 1848/49-es honvédsereg létrehozásának érdemét illetően a történeti szakirodalom, valamint a publicisztika és a köztudat véleménye megoszlik. Ki az első felelős magyar miniszterelnök, ki az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, ki pedig a magyar hadügyminiszter ezzel kapcsolatos tevékenységét helyezi előtérbe. Valójában egységes folyamatról van szó, melynek különböző periódusaiban előbb gróf Batthyány Lajos, majd Kossuth Lajos, illetve Mészáros Lázár játszott főszerepet, de másoknak is megvolt a maguk érdeme. A kezdeményezés dicsősége kétségtől a felelős magyar miniszterelnököket illeti, bár igen korán, már 1848 áprilisában napvilágot láttak a sajtóban olyan cikkek, melyekben a radikálisok a vér nélkül győzött forradalom eredményeinek védelmére kész reguláris fegyveres erő felállításának szükségességét hangoztatták. Am ez egyelőre sürgősnek tűnt. Hiszen az áprilisi törvények engedélyezték a nemzetiség szervezését, egyúttal a császári-királyi hadsereg Magyarországon állomásozó részét – legalábbis elvileg – a magyar kormány hatáskörébe utalták. S bár ez utóbbi rendelkezés érvényesítése nem kevés utánajárásba került Batthyányinak, sikerült elérnie, hogy az uralkodó május 7-én, illetve június 10-én kiadja az ehhez szükséges konkrét utasításokat, egyben elvi beleegyezését adja a Magyarországon állomásozó idegen katonaság különni magyar ezredekkel történő felváltásához.

Am miközben a nemzetiségi szervezése megkezdődött, s a magyarországi császári-királyi katonaság körüli huzavona még folyt, Magyarország viszonya egyre feszültebbé vált Horvátországgal, a

szerb-magyar politikai ellentétek kiéleződése pedig polgárháborúval fenyegetett. E helyzetben Batthyány nem habozott, s javaslatára a kormány május 15-én határozatot hozott egy 10 ezer főből álló „önkéntes sereg” létrehozásáról. Ez az ország tíz nagyvárosában – Pesten, Budán, Szegeden, Pozsonyban, Győrben, Veszprémben, Szombathelyen, valamint Pécsen, Kassán és Debrecenben – 10 reguláris zászlóalj önkéntes alapon történő szervezését jelentette. E zászlóaljak, valamint katonáik elnevezése a német *Landwehr* szó tükörfordításával hamarosan „honvéd” lett.

Az első 10 honvédzászlóalj, a honvédsereg későbbi magyának felállítását lényegében forradalmi tett volt, mivel ilyen jellegű alakulatok szervezésére a nemzetiségi törvény csak a meglehetősen tág magyar értelmezés szerint adott lehetőséget. Bécs azonban nem emelt kifogást. Az udvar ugyanis a monarchia megrendült helyzetének megszilárdításáig – ami csak 1848 őszére következett be – a magyar kormánnyal való együttműködésben volt érdekelt, ezért Magyarország „megregulázásának” tervét későbbre tartogatta.

Ennek eredményeképp az első honvédzászlóaljak szervezésének irányítását közvetlenül kezében tartó miniszterelnök a magyarországi császári hadszervezetet is felhasználhatta. A fegyverzet, a felszerelés, a ruházat jelentős része a császári-királyi hadsereg raktáraiból származott, s a tisztikar, valamint az altisztek nagyobbik része is a hadseregből önként jelentkezők közül került ki. A hivatásos katonák hozta, nélkülözhetetlen szakismeret szerencsésen ötvöződött a forradalmi szellemmel: a honvéddé lett önkéntesek mintegy

48-as honvéd zászlólistisz

10-12%-a ugyanis az ún. jurátus ifjúságból származott, akik tudatos hordozói voltak a koreszmének, a szabadság, egyenlőség, testvériség, valamint a nemzeteszmé gondolatának.

1848 nyarán a délvideki véres polgárháború, illetve *Jellasics* mind szembeötlőbb készülődése egyre erőteljesebben vetette fel az önálló magyar hadsereg létrehozásának gondolatát. A magyar kormány rendelkezése alatt álló fegyveres testületek ugyanis – a honvédzászlóaljakat leszámítva – nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Az országban állomásozó császári csapatok tábornoki és felsőbb tisztikara alig titkolt ellenszenvvel tekintett a forradalom nyomán kialakult magyarországi viszonyokra, a szerb felkelők elleni harcot ezért nem is tekintette szívügyének. De nem volt népszerű a szerbek elleni harc az országban állomásozó

szláv – cseh, ukrán, lengyel – ajkú ezredek legénységének körében sem. Igaz, ezeket lassan kezdték a hazavezényelt magyar legénységű ezredek felváltani. Míg a császári ezredek tekintetében a megbízhatatlanság, addig a magyar nemzetőrség esetében az alkalmatlanság kérdése vetődött fel. A laza szervezetű, rosszul felfegyverzett és gyakran fegyelmezetlen nemzetőrség ugyanis inkább csak belső karhatalmi funkciók ellátására, semmint a kor rendes háborújának vívására volt alkalmas.

Mindezeket figyelembe véve nem véletlen, hogy Batthyány-kormány álláspontját kifejtő pénzügy-miniszter, Kossuth Lajos július 11-én nagy hatású beszédben kérte az első népképviselői parlamenttől a „magyar sereg létszámának 200 ezer főre emelését”, valamint az ehhez szükséges 40 millió forintnyi hadi hitel megajánlását. A híres jelenetben fel-

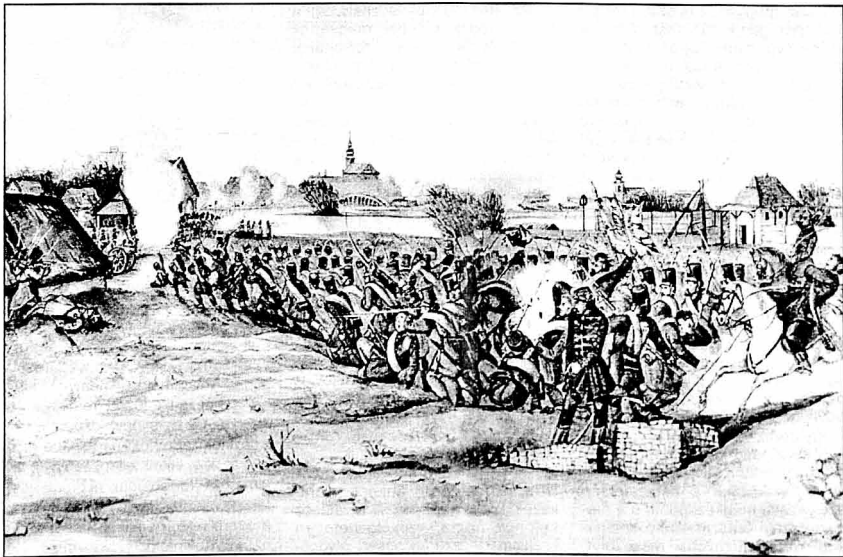
hangzó „megadjuk!” azonban csak elvi döntést jelentett: több mint egy hónapnak kellett eltelnie, hogy a Mészáros Lázár által kidolgozott konkrét törvényjavaslat augusztus 23-án törvénnyé váljon, életbe lépését az azt követően pedig az uralkodói szentesítés elmaradása hátráltatta.

Batthyány július végén előbb négy honvédszászlóalj felállítását rendelte el Erdélyben, majd augusztus 13-án kiadta felhívását az ún. önkéntes nemzetőri csapatok szervezésére. Ez utóbbi lényegében honvédtoborzásnak tekinthető, csak bőjtatott formában, mivel Batthyány nem óhajtott újabb honvédalakulatok nyílt szervezésével rontani a Bécshez fűződő viszonyt. Jellasics támadásáig, illetve a pákozdi csatáig ez újabb tízegynéhány zászlóalj felállítását eredményezte, mintegy 10 ezer főnyi létszámmal. Végül a horvát bán szeptember 11-én bekövetkezett

inváziója radikális önvédelmi lépésre készítette a magyar miniszterelnököket: szeptember 14-20. között kiadott rendeleteivel életbe léptette a magyar országgyűlés által elfogadott, de az uralkodó által még nem szentesített újoncozási törvényt.

A katonaaállítási törvény végrehajtásának, valamint a meglévő csapatokból egy egységes honvédsereg kovácsolásának feladata már a Batthyány-kormány örökébe lépő Országos Honvédelmi Bizottmányra, nem kis részben annak elnökére, Kossuth Lajosra maradt.

A törvény végrehajtásának zavartalanságát lényegében a bécsi forradalom biztosította: a Magyarországi elleni katonai támadás előkészítése több mint két hónapot vett igénybe a császáriak részéről, ami ugyanannyi időhaladékok jelentett a magyar honvédelem megszervezése – elsősorban a honvédsereg tömeghadseréggé fejlesztésére.

Damjanich honvédei és lengyel legionáriusok Szolnok előtt március 5-én (Than Mór vízfestménye)

tése – számára. Ezt elsősorban az újoncoszás biztosította. Szeptember végétől december közepéig a sor-kötelesnek számító 18-19-20 éves korosztályokból mintegy 50 ezer újoncot állított ki az ország. A törvényhatóságok a kivetett kvótát – minden 127 lakos után két katonát kellett adni – kisebb részben önkéntesekből, jórészt az általános szokás szerint, sorhúzás útján teljesítették.

Az újoncoszás központi felügyeleti szerve a Batthyány által korábban alapított Országos Nemzetőr-ségi Haditanács lett, amely azonban később beolvadt a hadügyminisztériumba. Ennek vezetője, Mécsáros Lázár így módon szintén a honvédsereg egyik szervezőjének tekinthető. A hadügyminiszter köteles volt időről időre jelentést adni az Országos Honvédelmi Bizottmánynak az újoncoszás állásáról. Ezek elsősorban Kossuthoz futottak be, miután ez a terület az OHB-n belül az ő reszortjához tartozott. Az egész mechanizmus azonban alapvetően a vármegyei önkormányzatokon nyugodott: az újoncok kiállítását, gyűlekeztesét, sőt felszerelését és honvédszászlóaljba szervezését a megyei „védbizottmányok” intézték.

A honvédsereg kiépülését 1848 őszén jelentős mértékben elősegítette, hogy októberben, Bécs és Budapest szakításakor a császári-királyi hadsereg magyarországi sorozású és itthon lévő alakulatai néhány kivételtől eltekintve az alakuló honvédsereg részévé váltak. Október-november folyamán további másfél ezer huszár és több száz gyalogos szökött haza külföldről, vagy állt át császári oldalon maradt alakulatától. Velük együtt mintegy 30 ezerre – köztük hozzávetőlegesen 1500 tisztre – rúgott a honvédsereghez csatlakozott császári-királyi katonák száma.

Igy a honvédsereg egy masszív, katonamesterséghez értő és harci tapasztalatokkal rendelkező gerinccel rendelkezett, ami az új alakulatok szervezését is megkönnyítette. Ezek a csatlakozott császári-

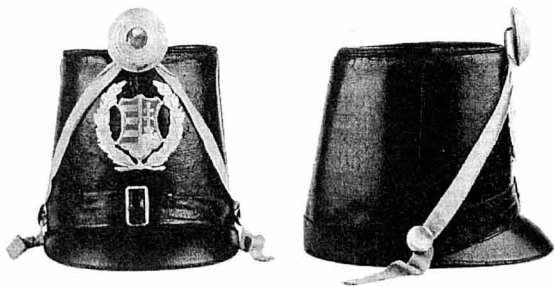

Legénységi honvédatilla tiszti bőrtáskával és szolgálati övvel

királyi csapatokból, valamint az első honvédszászlóaljakból kaptak kereteket, szakképzett tiszteket, illetve altiszteket. Ugyancsak a honvédsereg részei lettek a Batthyány-kormány időszakában szer-

vezett önkéntes nemzetőrszászlóaljak. Ezek ősztől kezdve folyamatosan alakultak át honvédszászlóaljakká – miként a Jellasics támadása idején szerveződött önkéntes csapatok többsége is.

Mindezek eredményeként a császári seregek 1848. december közepén bekövetkezett támadásakor a honvédsereg már mintegy 100-110 ezer főt számlált. Fegyvernemenként ez a következőket jelentette. A gyalogság zászlóaljainak száma megközelítette a százat, melyből 62-t a honvédszászlóaljak, 26-ot az egykori császári-királyi zászlóaljak, a többi pedig a még honvéddé nem lett önkéntes nemzetőrszászlóaljak tettek ki. A hazatért huszárokkal 9 ezredre nőtt egykori császári-királyi ezredek mellé 8 új huszárezred szervezése kezdődött el. Ez 72 régi, valamint az alakuló ezredekben már bevezethető állapotban lévő tíz-egynéhány új századot jelentett. A tüzérség december közepén 32 tábori üteggel – ütegenként 6-8 löveggel –, valamint mintegy 500 felszerelt vár- és ostromágyúval rendelkezett. A műszaki feladatok ellátására 3 utászászlóaljak alakult, létrejött a tüzérség vontatását és a hadiszerek szállítását végző szekerészkar, valamint több, speciális feladatokat ellátó testület: a vezérkar, a mérnökhar, a hadorvosi, a hadlelkész és a hadbírói kar.

Tiszti csáko 1848-49

Mit ír a Bácskai Ellenőr 1895-ben Kiss Ernő haláláról

KUNKIN Zsuzsanna

Kiss Ernő

(Barabás Miklós litográfiája)

Az aradi vértanúk egyikének, Magyaritábe, Aradac, Ernesztháza és Szentmihály földesurának eleméri és littebei Kiss Ernő honvédtábornok mesés vagyonáról még ma is beszélnek Bárántban, különösen Ittebén. A legendák azonban nem csak a gazdagságáról, hanem az aradi kazamatákban való kivégeztetéséről és annak körülményeiről is szólnak. Hogy miért kellett Kiss Ernőnek meghalnia, erről a történelem és a legendák két változatát ismerjük. Az egyik szerint Haynaut, az osztrák hadsereg fővezérét, a magyar szabadságharcosok későbbi hőhéját, Kiss Ernő még mint a császár katonája ismerte. A történészek szerint jóban is voltak, csak 1848-tól váltak ellenségé. Aradon az ismertségnek köszönhetően Kiss Ernő kegyelmet is kaphatott volna Haynautól, de ő nem tudta volna elviselni, hogy bajtársaitól így módon elszakadjon, s inkább a halált választotta.

A Szabadkán 1895. augusztus 8-án megjelent Bácskai Ellenőr c. újságban azonban egy ismeretlen szerző egészen másképp számol be Kiss Ernő legendás személyi-

ségéről és az Aradon történtekről. A tárcát teljes egészében idézzük:

„KISS ERNŐ ÉS HAYNAU

Nagyon kevés ember tudja az országban, hogy az aradi tizenhárom egyikének, Kiss Ernőnek, – kiért igen ellenséges viszonyultak igen magasra, hogy életét megmentsék, – tulajdonképpen a Haynauval való ellenséges viszonya miatt kellett mártír halált halnia.

Személyes gyűlölettel vala iránta eltelve Haynau ez a „bresciai hyenna” kapva-kapott az alkalmon, mikor Kiss Ernő az aradi kazamatákban ült, várva élet-halál sorsát, hogy bosszuját kitöltse. Ennek azonban érdekes előzményei vannak, melyek igen sok újat tartalmaznak, a Kiss Ernő életírásához és így nem térhetek ki előlük.

Kiss Ernő hazajövele után valószínűs fejedelmi bőkezűséggel árasztotta el ezredét, mint a Hannover-huszárok parancsnoka. Még külföldön is híre terjedt, hogy a törontálmegyei Ujpécen állomásozó

huszárok ezredese, miként csináltatott a saját költségén egy egyenruhát, finomat szépet, hogy egy-egy közhuszárja jobban festett, mint egy más ezredbeli kadét.

...Tiszteit szerette, azok pedig imádták őt és minden gavallér huszártisztnak egyedüli vágya volt, hogy a Kiss Ernő ezredéhez jusson.

Egy szegény kadétjából lett hadnagy abban az időben. Akkor rengeteg pénz, mintegy ezer forint kellett ahhoz, hogy egy huszártiszt rangosan kievpirozza magát. A szegény új hadnagy minden örömet megkeserítette a gond, hogy honnan teremtsen elő azt a mesés összeget? Kiss Ernő, ki nagyuri passzióval szeretett az ilyen helyzeteken segíteni, pár napra a kinevezés után feketére hívatta magához a hadnagyot.

– Tud tarokkozni?

– Parancsára! felelt a hadnagy.

Kiss Ernő belenyúlt a dolmánya zsebébe és onnan hamarosan elővett valamit, és a sapkája alá tette az asztalra.

– Annyiba játszuk az első partit,

amennyi a sapkám alatt van! – mondá gyorsan a parancsnok, és a szegény hadnagy hűledézése közt osztani kezdett, és játsztak.

– Természetesen Kiss Ernő mindent előkészített és elvesztette a pártit, – mire fölemelte sapkáját, a mely alatt ott komolykodott teljes valóságban egy ezres bankó.

Teringettél! hadnagy ur, önnek nagy szerencséje van ma! De tovább nem játszunk, mert még koldussá tesz, mondá csillogó szemekkel attól való örömben, hogy a hadnagyon a nélkül segített, hogy katonái önérzetében megalázta volna.

Egy Plaján nevű főhadnagyt nagyon szeretete.

Derek magyar érzelmű tisztje vala ez és mindennapos vendége volt a Kiss Ernő asztalának. Egy ízben a házigazda ebéd után a tisztjeivel a dohányzóba vonult viszsza, hol az asztalkán egy káprázatos szépségű ezüst hamutartó állott.

Telidesteli volt rakva drágakövekkel, maga a hamutartó pedig az ötvös művészet remeke volt.

No, főhadnagy ur, szólott később az ezredes társalgás közben, találja ki, mi volt az ára ennek a hamutartónak?

Nem tehetem, nem értek hozzá, szabadkozott a főhadnagy.

Csak próbálja meg, mert ha eltalálja, önnek adom.

Erre már a főhadnagy is összezsedte magát és elkezdett találgatni a számokat mondogatni.

– Ezer forint.

– Sokkal több!

– Három ezer...

– Feljebb!

– Ötezer...

– Négyezer annyit! segített neki a gavallér háziúr, mire a főhadnagy szinte megsédülve az örömtől, mondá ki az előre sejtetett számot:

– Huszezer forint!

– Eltalálta! Itt van az öné!

A szerencsés tiszt aztán évek

multán végig csinálta a Kiss Ernő oldala mellett a szabadságharcot és a mikor az aradi várból, hosszú fogság után kijött, urrá tette a hamutartó. De, mielőtt Kiss Ernő rálepett volna a nemzet megszentelt emlékezetű mártírainak utjára, egy napon megjelent a garnizonban a temesvári hadosztályparancsnok és inspicálta az ezrednek Újpecsen állomásozó századait.

A legénység, Kiss Ernő által csináltatott diszuniformisban rukkolt ki, hogy annál nagyobb hatást tegyen a hadosztályparancsnokra, Haynaura. Ő volt a hadosztályparancsnok. Mikor Haynau, a ki már azért is zsenirozva érezte magát Kiss Ernő előtt, mert neki nagyobb összegű kölcsönrel tartozott, meglátta a nyalka legénységen tündöklő ruhát, megörült az alkalomnak, hogy talált kifogásolni valót és dühösködve fordult Kiss Ernőhöz, stentori hangon ordítva:

– Micsoda komédia ez, ezredes ur?! Jegyezze meg magának, hogy ez nem az ő Felsége uniformisa! – Ez hamis! Az igazi uniformis az, a mit a császártól kaptak! Ha még egyszer ebben a maskarában látom őket – önt fogom szigorú felelősségre vonni. – Adieu!

Báró Haynau Gyula,
az osztrák hadsereg fővezére

És éppen sarkantyut akar adni lovának, midőn a Kiss Ernő hangját hallja, ki idegesen szóló segédtsíkjéhez:

– Főhadnagy ur! Vegye tudomásul jövőre, hogy a mikor én tartok szemlét a legénység fölött, akkor, a mint dukál, diszuniformisban jelenjenek meg. Ha pedig a hadosztályparancsnok ur jön, akkor komisz mundérban kell tisztelegni. – Értette, főhadnagy ur?

Haynau tájékozott a düdtől, mikor e szavak után Kiss Ernő szalutált neki kardjával és szó nélkül elvágatott.

De nem tudott Kiss Ernő ellen legcsekélyebb fegyelmi büntetést se kivívni, mert fölfelé, egész az udvarig, úgy ismerték a nábobezredest, mint a huszártisztek eszményképét.

Jött azonban a bosszu napja.

– Kiss Ernő tizenharmad magával ott ült az aradi vár kazamatáiban. Haynau pedig Budán ítelt a nemzet jobbainak élete fölött, akkora bestialitással, hogy még a londoni serfőző legények is megsöpörtek késsőbb miatta. Világosról még Kiss Ernő százezreket érő ezüst asztal készletei is, – miket nyolc szekér szállított tova, osztrák hadi zsákmányul kerültek Temesvárra, – és aztán... senki se tudja hová?

Haynau kéjelegve írta alá a Kiss Ernő halálos ítéletét, habár előkelő kezek igen magasra nyultak, hogy azt az embert, a ki ideálja volt a lovas tiszteknek, megmentsék a fogságnak. Hasztalan volt.

– Rukkoltassa most ki komiszba a huszárait!..

– Az első sortüz csak térdre ejtette Kiss Ernőt. – ki bekötött szemeivel, – testében három golyóval, szó nélkül várt tovább.

A vezénylő tiszt halálsápadtan, alig tudott új tüzet vezényelni a hősök hősenek testére.”

Kapitány-rét a térképeken

HOVÁNY Lajos

A Körös-ér torkolatait, illetve a Szucsiova-mocsár és a Paulova-bara nyomvonalait elemezve, arra a megállapításra jutotunk, hogy ezek egymással összefüggnek. A korabeli történelmi források szerint egyrészt a Körös-ér kanizsai ága és a jelenlegi Adorjánnak megfelelő területen a Tiszára kötődő „Sucsiava Mórast” / „Sucsiava bara” / „Paulova Bara” / „Pavlova Bara” / „F. Osztorog” 1766 táján kerültek összeköttetésbe, másrészt az adorjáni ágnek az ér többi szakaszától eltérő nevei is voltak, illetve vannak. E két ág találkozásánál jelenleg a Kapitány-rét terül el. A továbbiakban arra keressük a választ, hogy a két térképen való bemutatása miként kapcsolódik a fenti megállapításokhoz.

A Horgos és Szentpéter pusztákat bemutató, E. Durchlasser-féle, 1750-ben készült német nyelvű térkép a Kanizsához (Canisa) tartozó területen, a Körös-érre (Körössi Ér) délről a lap-, ingovány-, mocsár-, illetve posványként meghatározott *Marast* kapcsolódik (1. melléklet). A „Vitesz halom”-tól délkeletre, a „Horgasi Kettős Halom”-tól délnyugatra, Kanizsától pedig nyugatra elterülő mocsártól nyugat-délnyugatra egy asszó húzódik; keleti végénél az „Unter Ostorak. Locus Ecola” felirat, északra, a mocsár délnyugati szélénél pedig az „Ober Ostorak” felirat olvasható.

Az említett pusztákat bemutató, szintén 1750-re vonatkozó, Leopold Gutber-féle, 1821-ben készült német nyelvű térképmásolaton a Körös-ér (Köröss Ér, Körös Ér) déli szomszédja a *Nigra Palus*. Meghatározása szerint ez mocsár, pocsolya, posvány, illetve tó. A „Vitéz halom”-tól délkeletre, a „Kötös halom”-tól délnyugatra, Kanizsától (Kanisa) pedig nyugatra a Kanizsához tartozó területen van.

Az I. katonai felmérés 1783-ban

készült lapjain a Körös-érnek (Körös Ér) csak kanizsai torkolata van. A térképen a „Viteisz Halom”-tól délkeletre, a „Kettős=halom oder Dvojanitzá”-tól délnyugatra, Kanizsától (Markt fleck Kanischa Hungar Kanischa) pedig nyugatra foltokban mocsaras terület látható; egyik része, hosszúkás foltokban, délen a Körös-ér szomszédja. E mocsaras területnél torkoll az „Os-kori vagy” feliratú, száraz völgy is.

A Görög-Kerekes-féle, 1802-1811 között megjelent Magyarország-atlaszban közzétett Bács-Bodrog vármegyét bemutató, Quits-féle térképen a Kanizsánál (Magyar Kanizsa) torkolló igen keskeny Körös-ér (Körös Ér) a várostól nyugatra az ér széles, mocsaras részétől veszi kezdetét. A széles, mocsaras Körös-ér szakasz déli része eléri a „F. Ostorak P.” és „A. Ostorak P.” puszták között jelölt száraz völgy keleti végét.

A vármegye Bauer-féle, 1805-ben készült kéziratossatlaszának kanizsai és martonosai lapjain a Körös-ér Kanizsától (Vetus Kanisa) nyugatra levő, a Kanizsához tartozó területen levő kiszélesedett szakaszából keskeny érként indul a kanizsai ág. A kiszélesedett szakasz egyrészt a Kanizsai-réten (P. Gyikan Toó) át a jelenlegi Adorjánnak megfelelő területnél kapcsolódik a Tiszára, másrészt ide torkoll a Martonoshoz tartozó területen jelölt „P. Fölső Osztorok”, illetve a kanizsai „P. Also Osztorok” puszták közötti völgy vize is.

Magyarország Lipszky János-féle, 1806-ban kiadott térképén a Körös-érre (Vene Körös Ér) délről egy felirat nélküli erecske kötődik. Forrásvidéke a „Praed: Ostorak” pusztán jelölt asszó keleti végénél van, torkolata pedig Kanizsától (Magyar Kis Kanisza) nyugatra látható.

Magyarország 1876-os térképén a „Vitéz hal.”-tól délkeletre, a „Kettős hal.”-tól délnyugatra, Kanizsától (Magy. Kanizsa) pedig nyugatra a *Kapitány rét* felirat olvas-

ható (2. melléklet). A rétet az a Körös-ér (Körösi ér) táplálja vízzel, aminek nincs kapcsolata a Tiszával.

A vármegye 1905-ös térképe a „Vitéz h.”-tól délkeletre, Kanizsától (Magyarkanizsa) pedig nyugatra a Körös-ér (Körös p., Sárga árok) mellett a *Kapitány rét* feliratot tünteti fel. A Kanizsánál és Adorjánál torkolló Körös-ér átszeli a rétet; az adorjáni ág neve „Sárga árok”.

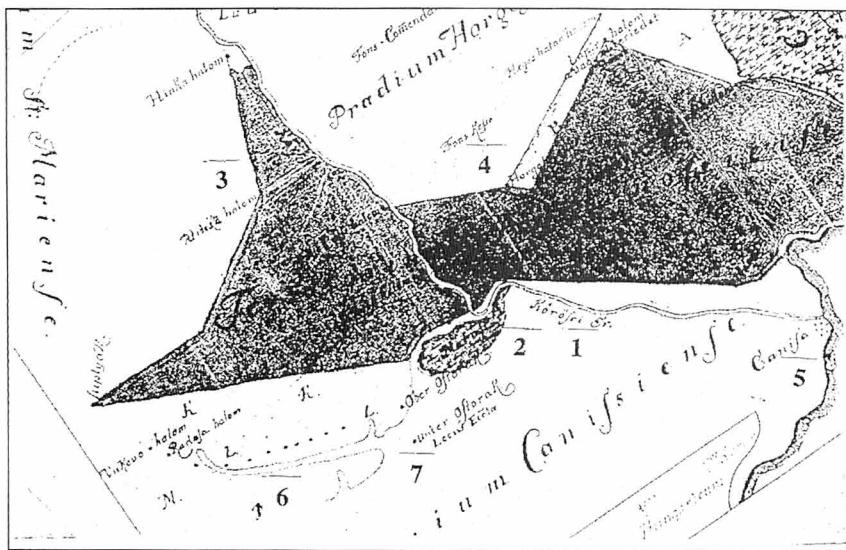
A Horgos és Adorján közötti terület bemutató, 1941-es kéziratoss térkép az Adorjánál torkolló Körös-ér (Körös patak, Kosztik /Sárga/ árok) mellett azt a *Kapitány-rétet* jelöli, ami a „Kettős hal.”-tól délnyugatra, Kanizsától (Magyarkanizsa) pedig nyugatra van.

Jugoszlávia 1956-os térképe a „Dupla H.”-tól délnyugatra, Kanizsától (Kanjiža) pedig nyugatra a Körös-ér (Kereső) környéki mocsaras területet ábrázolja; északi részén az ér egy kis tóvá szélesedik ki.

Vajdaság 1971-es talajtani térképén a „Dupla h.”-tól délnyugatra, Kanizsától (Kanjiža) nyugatra a Körös-ér (Kereső) előbb egy kis tavon, majd a *Ribnjak* feliratu jóval nagyobb állóvízen folyik keresztül. E tavak azzal a szikes talajú Körös-ér medrével vannak kapcsolatban, amire a Velebit mellett, szintén szikes talajú „Subotički dol” feliratú völgy is rákapcsolódik.

Papp György Velebit földrajzi neveiről írt munkájában a *Kapitány-rétről*, amit még *Kapitány réteje / Kapitányréti Halastó / Ribnjak / Ribnjak u Kapetanskom ritu-nak* is neveztek, illetve neveznek, megjegyzi, hogy „nagy kiterjedésű szikes altalajú tó, amelyből halastavat csináltak. Elnevezése igen régi, még Zákó István határörvidéki kapitány birtokához tartozott”. Ugyanő Kispacnál a „Kéthalom” / „Kettős-halom” / „Dupla-halom” / „Dupla-humkát” is említi, ami két, egymáshoz közeli domb, Kispac és Horgos területének határán”. A ludasi „Vitéz-halom”-ról a Penavin Olga- és Matijevics Lajos-féle földrajzi névgyűjtemény emlékezik meg: „domb, a Ludasi-tó déli csücskétől kissé távolabb”.

Az említettombok a térképek

1.melléklet

A Körös-ér (Kőrösi Ér) (1) Kapitány-rét (Marast) (2) környéki szakasza E. Durchlasser 1750-ben készült térképén. (Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Térképtára, Budapest: B.IX.c.639. Részlet.) 3 – „Vitesz halom”; 4 – „Horgasi Kettős Halom”; 5 – Kanizsa (Canisa); 6 – a mocsártól nyugat-délnyugatra húzódó asszó; 7 – az „Unter Ostorak. Locus Ecola” és az „Ober Ostorak” feliratok.

„Vitesz halom” / „Vitéz halom” / „Viteisz Halom” / „Vitéz hal.” / „Vitéz h.”-val és „Horgasi Kettős Halom” / „Kettős halom” / „Kettős=halom oder Dvojanitza” / „Kettős hal.” / „Kettős hal.” / „Dupla H.” / „Dupla h.”-val azonosíthatóak. A „Kapitány-rét” / „Kapitány rét” / „Kapitány rétye” / „Kapitányréti Halastó” / „Ribnjak” / „Ribnjak u Kapetanskom ritu” / „Ribnjak u Kapetanskom ritu” a dombokhoz, illetve Kanizsához viszonyítva a „Marast” / „Nigra Palus”-hoz azonosan helyezkedik el – azzal, hogy a Kapitány-rét az 1750-es állapothoz viszonyítva délre meghosszabbodott. Mivel ez mellett 1766 tájáig a Körös-ér kanizsai és adorjáni szakaszai nem voltak egymással kapcsolatban, így 1750-ben a „Marast” / „Nigra Palus” vize a kanizsai ág vízrendszeréhez tartozhatott.

Ulmer Gáspár kutatásai szerint 1756-ban Zákó István (?-1765) ostoráki (Ostorak) birtokán, ami Kis-

piac közelében, a martonosi határban terült el, szénát termeltek. Ulmer azt is szöve teszi, hogy Zákó a Körös-éren a Vojnics-családdal is szomszédos volt, mégpedig ott, ahol Szabadka és Horgos között, Kanizsa irányában az ér volt a határ – az éren a törökök kiűzése előtt Vojnicséknak vízimalmuk volt. A Martonoshoz tartozó Körös-ér (Körös-ér, Vena Körös) környéki területet bemutató, Petkovits Ferenc-féle, 1794-es térkép az ér Ludasi-tó és Kapitány-rét közötti szakaszán három vízimalom helyét jelöli (lásd a 2. oldalon). Magyarország 1865-1866-os térképén ugyanezen a Körös-ér szakaszon északról délre haladva a „2odik Martonyo Potyogó”, a „3odik Martonyosi Potyogó”, illetve a „4edik Martonyosi Potyogó” vannak feltüntetve. Ezek egyike „Martono Potyogó” felirattal a 2. mellékleten is megfigyelhető. Mindez arra enged

következtetni, hogy a Zákó-féle ostoráki birtok a Körös-ér vízimalmos szakaszáig terjed- (hetet)l.

A már idézett Papp György-féle munka Kispiacnál az „Ostorká-t”, Oromnál pedig az „Ustorká-t” említi, az utóbbitól megállapítva, hogy az „határrész Orom és Kispiac között”. A középkori települést Szekeres László a Kanizsától nyugatra, a Velebit mellett húzódó Ostorák-vagy Vastorok-völgy torkolata környékére valószínűsíti, megjegyezve, hogy annak temploma „Velebitől körülbelül másfél kilométerre, a magas löszterasz szélén, az Ostorák-völgy északi oldalán emelkedő ... halmocska”-n volt. „A másik falu neve Vastorok volt – állapítja meg Papp György Kispiac régi településeiről írva –, és valahol ott terült el, amelyet ma az Ustorka Oromra is áttérjedő megnevezése jelöl. Helymeghatározását megkönnyíti az Oromparba mélyen benyúló jellegzetes löszképződményhez, az asszóhoz, a vízmederhez való viszonyítása, amelyet ma is láthatunk a természetben is, a térké-

peken is. Ennek neve a Vas-szö-völgy már igen korán, 1388-ban fel-tűnik, az 1448. évi névalak a Was-tork már minden bizonnyal a völgy déli oldalán, a torkolat közelében fekvő településre utal, amelyet Vas-torka alakban az 1580. és 1590. évi defterek is említenek. A későbbi forrásokban ez... csak pusztaként szerepel). Elemmezve a Pauloua-bara lehetséges nyomvonalát, arra a megállapításra jutottunk, hogy e két részből álló „puszta annak a jelenlegi velebiti völgynek az északi és déli partján volt, amin az I. ka-tonai felmérés 1783-as lapján az „Oskori vögy” felirat olvasható. A Pauloua-bara nyomvonalát a bara „F. Osztorog” felirata is segíti azo-nosítani: a jelenlegi velebiti völgyet is magába foglalta”. Látni, hogy az 1. melléklet szerint az „Ostörök” puszta nem csak az Oromparton, de a Kanizsához tartozó területen, a part közelében is elterült, másrészt ismerve a Zákó Istvánra vonatkozó Papp György- és Ulmer Gáspár-féle megállapításokat, a további

kutatásukig elfogadhatónak tartjuk leszögezni: a Kapitány-rét területe is az Ostörök / Ustorka pusztához tartoz(hat)ott.

Tény, hogy a 19. század végétől a térképezett történelmi források szerint a rét neve megváltozott, „Kapitány-rét” / „Kapitány rét” / „Rib-njak” lett. A változás oka (talán) az lehetett, hogy 1750 és 1766 (talán 1765) között a Körös-ér kanizsai és adorjani ágai kapcsolatba kerültek egymással. Ismervén a rét nevét, a változásra talán épp Zákó István munkája nyomán kerülhetett sor. A vízépítési beavatkozást sem kizáró változtatás következtében a Kapi-tány-rét a több torkolatú Körös-érrel és a „Oskori vögy” / „Ostörök-völgy” / „Subotički dol” / „Vas-szö-völgy” / „Vastörök-völgy” vízzel kepezhe-tett egységes vízrendszert.

Ezek szerint a Kapitány-rét nevében örízheti annak a vízrende-zésnek az emlékét, aminek folytán az adorjani ágat is a Körös-ér víz-rendszeréhez csatolták.

Felhasznált irodalom

Hovány Lajos: A Topolya-Péterréve-Szeged-Tóma-négyyszög öf felszínve a 18. századi térképeken. – Új Kanizsa Ujság, Kanizsa 1998, 6-7, 21.; 10, 20.

Hovány Lajos: Vizek Kanizsa és Adorján között a térképeken – Bácsország, Szabadka 1999, 3-4, 2. és 20-22.

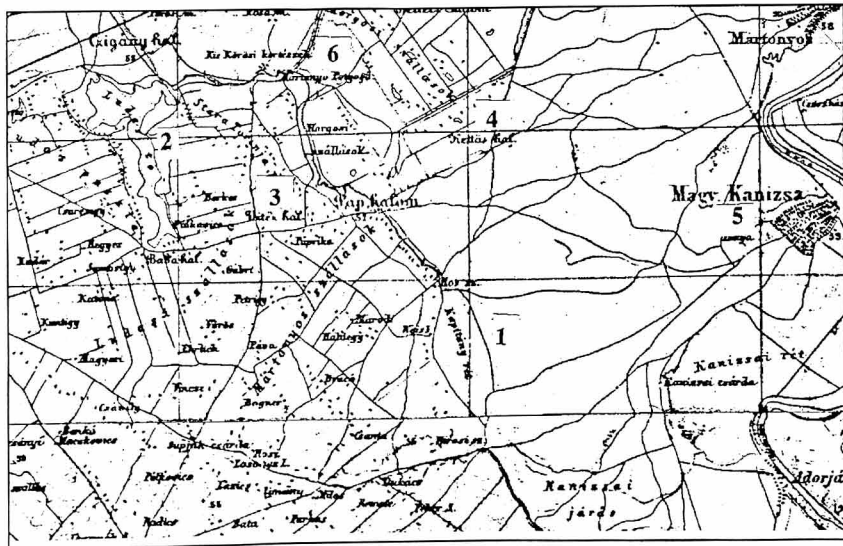
Neugebauer, Viktor; Živković, Bogoslav; M. Tanasijević, Đorđe; Miljković, Nikola: Pedološka karta Vojvodine. – Novi Sad: Institut za poljoprivredna istraživanja 1971.

Papp György: Kanizsa és környéke földrajzi nevének adatai II. – Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete 1989. (Vajdaság Helységek Földrajzi Neve 14.)

Penavin Olga, Matijević Lajos: Szabadka és környéke földrajzi nevének adatai. – Újvidék: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete 1976. (Vajdaság Helységek Földrajzi Neve 2.)

Szekeres László: Középkori települések Északkelet-Bácskában. – Újvidék: Forum Könyvkiadó, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete 1983.

Ulmer, Gáspár: Posed Bajša, spahije i kmetovi, 1751-1849. – Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju 1986. (Monografije Knjiga 30)

2. melléklet

A Kapitány-rét (Kapitány rét) (1) környéke Magyarország 1876-os térképén. (Környezetgazdálkodási Intézet Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum, Esztergom: 23.83.513.67. Részlet.)

2 – Ludasi-tó (Ludas tó); 3 – Vitéz-halom (Vitéz hal.); 4 – Kettős-halom (Kettős hal.); 5 – Kanizsa (Magy. Kanizsa); 6 – „Martonyo Potyogo”

Vajdaság hídjai egykoron

HORVÁTH József

Hid: olyan műszaki létesítmény, amely közutakat, vasutakat, gyalogutakat, csatornát és közszolgáltatási művek vezetőit vezeti át valamely akadály (folyó, csatorna, völgy, vagy más közlekedési útvonal) felett.

Ma, amikor Vajdaság felszíni vízeinek múltját kutatja Hovány Lajos vízépítő mérnök, barangolásai során föl-fölbukkannak a valamikori vizeken (patyakoskák, erék, csatornák és egyéb vizeken) átvezetett hidak – vélték és valószínűs – sorsa, azaz az átkeletési lehetőségek, a múltban.

A hidak jelentősége tájainkon nem mindig volt akkora, mint a közúti, vasúti forgalom fellendülése után, ugyanis a vízi közlekedésnek volt igazán jelentősége évszázadokon keresztül, egyszerűsége, gazdaságossága, valamint a bővíztől folyók gyakorisága miatt.

Vizeinken nem mindig voltak hidak, függetlenül attól, hogy már a római-kori építészeti is ismerte a félkör boltozatú építkezést, a vízzel dacoló alapozási technikáját. Mi több, hídjaikat emeletesekre is építették. Ennek ellenére a római birodalom fénykorában sem bővelkedtünk hídakban.

Tájainkon a XIX. század közepéig csak fa és kőhidak épültek (ez utóbbit „KÖLÜKAK”-nak nevezték). A vízen való átkeletést egészen a vasút forradalmi előretöréséig a kompok, csónakok, ladikok, gázlók biztosították. Ezen lehetőségek mind a mai napig megmaradtak a mezőgazdasági gépek és a gyalogos forgalom lebonyolítására, míg a ma is működő kompok a személyes tehergépkocsik szállítását végzik.

Ami a „nagy vizeinken” levő hídakat illeti, nem sok volt. A Ferenc József csatorna kiépítése elsősorban a vízi közlekedés bővítését szolgálta, de fe-

lette már szinte szükségszerűvé vált a hídak sűrűbb telepítése. Nem sokkal később a vasút megjelenése is megkövetelte ezen csatornarendszer áthidalását, azaz a vashidak megjelenését.

A hidak – melyekről szölok – voltak, és szinte mindegyiknek külön története van, azaz részesei tájaink eseményeinek; háborúknak, árvizeknek, folyam-szabályozásoknak, vízelcsapolásoknak. Ezek az események kívül az idő vasfoga is hozzájárult eltűnésükhöz.

Lődzünk még egy kicsit a régmúlt idők kisebb jelentőségű hídjainál is a nagyobb, jelentősebb, egykori és ma is létező települések környékén, melyek nevei egyben helymeghatározói is voltak környezetünknek.

Vegyük például Szabadkát. Városunk legrégebbi hídja először 1730-ban került említésre, majd ismét találkozunk megnevezésével Hovány L. könyvében (1997): BARÁTKO HÍDJÁ – a Rogina-barát lecsapoló földalatti csatorna szejedi útján áthaladó részén állt.

A föltételezések szerint ez a híd a vár melletti völgy és a Rogina bara természetesen összeköttetését tette lehetővé. Ugyanabban a könyvben találjuk a vélt és való folyócskák, patakok, fokok és barák áthidalására szolgáló hídak jegyzékét, míg az említett vizek az évszázadok folyamán eltűntek a felszínről föltöltés, elcsúszás útján, a város fokozatos fejlődése következtében.

A következő hidak B. Topolyán és környékén voltak: Juhászok hídja, Kiss Lajos hídja, Topolyai híd, Valent-féle híd, a Csik-ér a Kocsis híd, Raffai híd, Ucca híd, stb.

Néhány adat a „nagy vizeink” hídjairól.

Magyar-Kanizsa, Tisza mellék;

1885-ig kompon oldották meg a közúti közlekedést Török Kanizsa és Magyar Kanizsa között. A „REVJOG” megvásárlása után „HAJÓHÍD” lett felállítás ezen a folyószakaszon, amelyet Szegedről úsztattak le és 1886-ban avattak föl.

Zenta; A város fejlődésének egyik legfontosabb tényezője a tiszai vashíd, amelyet 1908-ban avattak föl.

O-Becsén is sokáig komp biztosította a zavartalan átkeletést Török-Becse és O-Becse között, míg a Ferenc csatorna torkolatánál felépült zsilprendszer sohasem szolgált átmenő forgalom lebonyolításra. A mai becsei híd az 1970-es években épült föl.

Bezdan, Duna mellék; A Duna bal partján levő település sokáig nem volt megközelíthető a környező áterületek miatt, így 1737-ben a vármegye a Bezdan-fokon át a Dunához hatvan ól hosszú hídát építtette Vörösmart felé. A dunai révhez vezető út 1845-ben készült és igen élénk forgalom bonyolódott rajta.

Zombor; A Ferenc csatorna és a Mosztorna folyócskán átívelő hidakról Bacs Bodrog vármegye könyvében olvashatunk.

Erdőd; Egyike a legrégebbi átkelet-helyeknek, melynek jelentősége a vasúti forgalom megindulásával fölöttébb megnőtt. Volt idők az amikor a vonatok itt hajóhídon át jutottak a baranyai oldalra.

Újvidék; Sokáig fahíd állt a Dunán. A téli beállítását ez a híd bonyolította a forgalmat Pétervárad és Szerém között.

Hídjainkról még csak annyit, hogy az átkeletőknek sokáig „hídpénzt” kellett fizetniük.

Midőn hídjaink múltját próbáljuk fellelteni e rövid áttekintésben, rájövünk arra, hogy milyen kevés képanyagunk maradt régi hídjainkról, annak ellenére, hogy az újabbról történelem folyamán egyre több képeslap, festmény témája a HÍD. A hídak jelentősége az évtizedek múltával egyre csak nőtt, hiszen ma már a kereskedelem, az ipar, a közúti közlekedés szempontjából óriási a szerepük.

BÁCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle • 1999/5-6 • MÁJUS-JÚNIUS • Alapította • Dr. Csillag Károly (1862-?), Szabadka, 1904 • Új alapító: Népkör Magyar Művelődési Központ, 24000 Szabadka, Zárko Zrenjanin u. 11. • Felelős kiadó: Grafoprodukt Kft. 24000 Szabadka, Tolstoj u. 9., tel./fax: 024/555-032 • Igazgató: Özevgy Károly • Szerkesztő a szerkesztőbizottság, tagjai: Hovány Lajos, Kunkin Zsuzsanna, Lalia Gabor, Lippai Livia (olvasó-szerkesztő, lektor) Horváth József, Papp Árpád, Ricz Péter, Tolnai Ottó, Szabó József, Vékony László • Fő- és felelős szerkesztő: RICZ Péter • Szerkesztőség- és levélcím: Bácsország, 24000 Szabadka, Lazar Nešić tér 1/VII. 85., tel.: 024/555-333, 282-es mellék, fax: 26-819; ügyfélfogadás mindennap (hétfőtől péntekig) 9-től 11 óráig • Műszaki szerkesztés és számítógépes tördelés: SLOGAN, 24000 Szabadka, Dusan car u. 4., tel./fax: 024/21-958 • Nyomda: Grafoprodukt, 24000 Szabadka, Tolstoj u. 9., tel./fax: 024/555-032 • Igazgató: Özevgy Károly

A fedőlapon: Erzsébet királyné mellszobra a szabadkai vasútállomás előtti parkban (korabeli képes levelezőlap Horváth József gyűjteményéből)

E számunk megjelenését Szabadka önkormányzata támogatja

